

KUL TÚRA SLOVA

Vedecko-popularizačný
časopis pre jazykovú
kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra SAV
a Jazykového odboru
Matice slovenskej

Časopis vychádza s finančnou
podporou Otvorenej akadémie



otvorená
akadémia

HLAVNÁ REDAKTORKA

Sibyla Mislovičová

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Iveta Vančová

REDAKČNÁ RADA

Adriana Ferenčíková, Juraj Glov-
ňa, Dana Guričanová, Robert
Hammel, Renáta Hlavatá, Ingrid
Hrubaničová, Martin Chochol,
Bronislava Chocholová, Ján Ka-
čala, Eubor Králik, Jana Levická,
Sibyla Mislovičová, Slavomír
Ondrejovič, Lucia Molnár Satin-
ská, Mária Šimková, Iveta Vančo-
vá, Pavol Žigo

REDAKCIA

811 01 Bratislava, Panská 26

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

- KAČALA, Ján: Syntax a pravopis
viacnásobných zámenných spojko-
vých výrazov 257
- ŠIMON, František – DANKO, Ján:
Anatomické termíny s adjektívom
slepý 266

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

- HRABOVSKÝ, Michal – KLIMENT,
Ján – GURIČANOVÁ, Dana – KU-
ČERA, Jaromír – ELIÁŠ, Pavol ml.:
Nové slovenské mená subtropických
a tropických úžitkových rastlín. 4.
Rody začínajúce sa písmenom S – Z 270

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

- RÁCZOVÁ, Patrícia: Šatka v sloven-
ských nárečiach 279

ROZLIČNOSTI

- Interpunkcia pri dvojčlenných spoj-
kách *skôr – ako*, *viac – ako*. J. Ka-
čala 285
- Šuštiak, šuštiaky, šuštiakovina. I. Va n-
č o v á 289
- Čo je *apka*? S. M i s l o v i č o v á 292

SPRÁVY A POSUDKY

- Krížom-krážom. L. K l i m o v á 296

SPYTOVALI STE SA

- O slovách *sebelepši* a *sebeviac*. 303
K. K á l m á n o v á

Aké je prídavné meno od názvu <i>Európska únia</i> ? S. Duchková	304
Synonymá ročník a trieda? D. Dovičovičová	306

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (59). A. Šufliarska	308
--	-----

Z WEBOVEJ PORADNE

<i>Firmova</i> alebo <i>Firmusova ulica</i> ?	316
Ako sa skloňuje priezvisko <i>Peirce</i> ?	317
Aký slovosled zvolit?	317
<i>Starostka obce Uhrovec</i> alebo <i>starostka obce Uhrovca</i> ?	318
<i>Byť v trapiech</i> ?	318
Predložka <i>na</i> alebo <i>v</i> ?	319
<i>Valašský</i> a <i>valaský</i>	319

PRIPOMÍNAME SI	320
-----------------------------	-----

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, vedecko-popularizačný časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV a Jazykovedného odboru Matice slovenskej. Ročník 53, 2019, č. 5 (21. 10. 2019). Sídlo vydavateľa a adresa redakcie: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava. IČO 00167 088. Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej v Martine. Časopis vychádza s finančnou podporou Otvorenej akadémie. Hlavná redaktorka PhDr. Sibyla Mislovičová. Výkonná redaktorka Mgr. Iveta Vančová. Grafická úprava Oto Takáč. Technický redaktor Vladimír Radik. Vychádza šesťkrát ročne. Ročné predplatné 8,50 €, jednotlivé čísla 1,50 €. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, e-mail: periodika@matica.sk, tel. 043/3812826. Evidenčné číslo 3696/09. Podávanie novinových zásielok povolené OZSsRP Banská Bystrica č. 1325/94-PTP z 25. 4. 1994. ISSN 0023-5202 Distributed by Matica slovenská – Vydavateľstvo Matice slovenskej, P. Mudroňa 1, 036 01 Martin, Slovakia.

© Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied, Bratislava
© Matica slovenská, Martin
Vytlačila tlačiareň Fork, s. r. o., 2019

Cena 1,50 €

ŠTÚDIE A ČLÁNKY

Syntax a pravopis viacnásobných zámenných spojkových výrazov

JÁN KAČALA

Abstract: Using an analogy with examples such as *he did not say how* (*nepovedal ako*), with single-unit pronominal conjunctive expression, the author focuses on analyzing similar examples with two pronominal conjunctive expressions, such as *he did not say how and when* (*nepovedal kedy a ako*). Based on syntactic arguments the author concludes that even in case of two pronominal conjunctive expressions there is no need to use a comma before them. He suggests to add the corresponding precept into the text part of Rules of Slovak Orthography.

Keywords: pronominal conjunctive expressions, multi-unit pronominal conjunctive expressions, pronouns, syntax, orthography, comma.

Platné Pravidlá slovenského pravopisu (4., nezmenené vydanie z roku 2013) v rámci výkladu o vyčleňovacej funkcii čiarky v poznámke na s. 102 uvádzajú veľmi užitočné poučenie o tom, v ktorých prípadoch nemáme pred sebou uplatňovanie vyčleňovacej funkcie čiarky a kde sa teda čiarka písať nemá: „Čiarka sa pred zámennými spojkovými výrazmi (*kto, čo, ktorý, aký, ako, kde, prečo* a pod.) nepíše vtedy, keď stoja za hlavnou vetou izolovane bez vedľajšej vety, napr. *Nevedel ako. – Nepýtaj sa prečo. – Nepovedal komu.*“ (V citáte zachováваме grafické riešenie podľa uvedeného prame-

ňa.) Toto poučenie presne vymedzuje označené príklady, ktoré sú istou špecifickou výnimkou spomedzi prípadov, keď sa v písomnej podobe prejavu uplatňuje vyčleňovacia funkcia čiarky. Treba si všimnúť, že vo všetkých uvedených vetách sa tu v spojení s určitým tvarom slovesa vyskytuje jeden zámenný spojkový výraz.

Na druhej strane jazyková prax prináša i príklady iného – podobného alebo aj menej podobného – rázu, ktoré sa pod citovanú poučku nedajú zahrnúť. Konkrétne tu máme na mysli prípady *v i c n á s o b n ý c h* zámenných spojkových výrazov takého typu, ako to vidíme v týchto príkladoch s určitým slovesným tvarom: *zistíme čo a ako; zájdeme ta a dozvieme sa ako a prečo; porozmýšľajme kde a ako; domyslíte si kde a kto; vyzvedajte sa priamo na mieste kedy a prečo; doteraz nevedno kto a kedy* a podobne. Pri nich sa môže vynoriť otázka, či práve použitie viacerých takýchto zámenných spojkových výrazov popri sebe nie je istým dôvodom na to, aby sa pred nimi na rozdiel od príkladov uvedených v citovaných Pravidlách slovenského pravopisu napísala čiarka. Na túto otázku však treba hneď na začiatku nášho uvažovania odpovedať záporne, keďže samo použitie viacerých takýchto zámenných spojkových výrazov popri sebe (v uvedených príkladoch ide vždy o dva rozdielne takéto výrazy) ešte nie je ani dostačujúcim, ani preukazným argumentom za to, aby sme ich od zvyšku takého vyjadrenia vyčlenili pomocou čiarky.

Dôležitým orientačným bodom pri hľadaní odpovede je teoretická základňa, z ktorej pri riešení danej otázky vychádzame: je to skutočnosť, že tu v súvisе s písaním či nepísaním čiarky máme pred sebou *s y n t a k t i c k ú p r o b l e m a t i k u*, a tak dôvod na jej rozriešenie treba hľadať práve v syntaktickej stavbe uvedených vyjadrení. Vlastný syntaktický dôvod, prečo sa v takýchto prípadoch nemá písať čiarka – a iba ten môžeme a máme hodnotiť ako relevantný –, treba teda hľadať v niečom inom, ako je spomínané použitie viacerých citovaných spojkových výrazov popri sebe.

O *z á m e n á c h* vo všeobecnosti platí, že nepomenúvajú predmety a ich atribúty priamo, lež iba na ne všeobecne ukazujú alebo odkazujú (pripomíname tu vymedzenie zámen ako takzvaného deiktického slovného druhu v akademickej Morfológii slovenského jazyka z roku 1966 na s. 233). O jestvovaní tejto ukazovacej alebo odkazovacej funkcie zámen, majúcej tak veľmi všeobecný či málo určitý význam, sa v súvisе s citovanými

príkladmi môžeme presvedčiť aj metódou substitúcie (čiže náhrady) – t. j. tak, že v nich namiesto zámen dosadíme plnohodnotné pomenovania podľa toho, ktorý slovný druh najväčšmi zodpovedá povahe daného zámena. Tak povedzme v spojení *domyslite si kde a kto* namiesto zámena *kde*, ktorým sa všeobecne spytujeme na miestne okolnosti, môžeme upotrebiť podstatné meno so všeobecným významom *miesto* a namiesto zámena *kto*, ktoré slúži na kladenie otázky týkajúcej sa osoby (ako možného subjektu uskutočnenia deja), môžeme použiť podstatné meno *osoba*, ktoré má tiež všeobecný význam. Takto dostaneme istým spôsobom podobné spojenie *domyslite si miesto a osobu*, ale s novým, substantívnym obsadením pôvodne zámenných pozícií. Uvedené „náhradné“ podstatné mená tu vo vzťahu k prísudkovému slovesu v tvare *domyslite si* syntakticky platia ako viacnásobný predmet a už tu nevravíme o odkazovacej funkcii týchto „náhradných“ lexikálnych prvkov, keďže podstatné mená z hľadiska svojho všeobecného lexikálneho významu platia ako plnohodnotné pomenovacie prvky a nie ako odkazovacie, t. j. deiktické lexikálne prvky.

Aj v súvisi s našou substantívnou náhradou sa môže vynoriť otázka, ako je to so syntaktickou funkciou zámen v spojení *domyslite si kde a kto*, všeobecne odkazujúcich na miesto deja a osobu či osoby ako aktéra alebo aktérov naznačovaného, ale nepomenovaného deja. O odkazovacej alebo ukazovacej funkcii zámen na úrovni vety sa v našej syntaktickej teórii a praxi bežne vraví v súvisi s podrad'ovacím súvetím a s potenciálnou účasťou ukazovacích zámen v rámci nadradenej vety, kde ako formálne vetné členy utvárajú v danom súvetí súvz'ťažné dvojice opytovacích a ukazovacích zámen a zároveň tak odkazujú na vetnočlenskú povahu podradenej vety v podrad'ovacom súvetí. Tak napríklad v súvetí *Kto do mlyna chodí, ten sa ľahko zamúči* máme pred sebou súvz'ťažnú dvojicu *kto – ten*, pričom ukazovacie zámeno *ten* v rámci nadradenej vety platí ako formálny podmet vety a súčasne odkazuje na vetnočlenské postavenie podradenej vety, keďže tá je vlastným – vetným – realizátorom podmetovej pozície, obsadenej v nadradenej vete rýdzo formálne. Podobne to je aj pri ďalších vetných členoch. V súvisi s výskytom takéhoto odkazovacieho prvku v rámci nadradenej vety sa žiada pripomenúť, že nebýva v takej vete záväzný a nevyskytuje sa teda pravidelne. Potvrďuje to aj citovaný príklad, ktorý spoľahlivo plní svoju funkciu aj v podobe bez tohto formálneho vetného člena: *Kto do mlyna chodí, ľahko sa*

zamúči. Na druhej strane treba konštatovať, že takýto zámenný odkazovací prvok môžeme v prípade potreby v danej nadradenej vete doplniť. Takéto doplnenie nadradenej vety sa pravidelne používa pri praktickom identifikovaní vetnočlenskej povahy zodpovedajúcej podradenej vety. Podrobnejšie sme sa úlohou zámen ako formálnych vetných členov, odkazujúcich na vetnočlenskú povahu súvzťažnej podradenej vety, zaoberali v našej monografii o teórii vetného člena (pozri Kačala, 2015).

Úplná substitučná paralela, t. j. rovnocennosť medzi zámennými vyjadreniami a súvzťažnými substantívnymi vyjadreniami nie je však možná, lebo viacerým zámenám aj v uvedených príkladoch zodpovedajú často ako plnovýznamové slovné druhy príslovky alebo pády podstatných mien s príslovkovým významom, pričom spojenie podstatných mien s príslovkami v spoločnej syntagme napríklad v podobe *uvidíme spôsob a postupne* (ako súvzťažné so zámenným vyjadrením *uvidíme čo a ako*) by vyznelo ako jazykovo násilné a museli by sme ho teda hodnotiť aj ako negramatické.

Keď sa máme vrátiť k našim východiskovým príkladom, treba zo syntaktického hľadiska predovšetkým potvrdiť jestvovanie odkazovacej funkcie zámen aj v rozoberaných príkladoch či už s jedným zámenným prvkom (napríklad *nevedno ako*), alebo s dvoma (napríklad *nevedno ako a prečo*, prípadne aj *nevedno ako ani prečo*), ale zároveň konštatovať, že v týchto prípadoch vonkoncom nejde o odkazovanie na povahu očakávanej vedľajšej vety; ide iba o odkazovanie na potenciálne vetné členy, tak ako sme sa ich pokúsili naznačiť pri nahrádzaní zámen súvzťažnými podstatnými menami v predchádzajúcom výklade. V základnom určení platí, že zámená v takejto pozícii ukazujú alebo odkazujú na zodpovedajúce plnovýznamové pomenovania s funkciou plnohodnotných vetných členov v súlade so svojim základným významom, t. j. zámeno *kto* odkazuje na osobu, zámeno *čo* na zvieru alebo na predmet, zámeno *ako* na spôsob slovesného deja, prípadne na kvalitu príznaku, zámeno *prečo* na príčinu a podobne. Táto skutočnosť odzrkadľuje špecifické postavenie zámen ako deiktického, t. j. ukazovacieho alebo odkazovacieho slovného druhu v celom systéme slovnej zásoby jazyka. Celkove však zo syntaktického hľadiska o rozoberaných prípadoch jednotlivých aj viacnásobných zámenných spojkových výrazov možno povedať, že pri nich prevláda úloha spájacieho výrazu a ich

vetnočlenská pozícia sa neurčuje, pričom ich príslušná presná vetnočlenská platnosť stále nie je ani odokrytá. Je to podmienené aj uvedomovaním si skratkovitej a z pomenovacieho hľadiska nie celkom plnohodnotnej formy takéhoto spôsobu vyjadrenia s izolovanými zámennými spojkovými výrazmi.

A práve možnosť uvedenej náhrady zámenných výrazov podstatnými menami zároveň môžeme použiť ako presvedčivý argument pri hľadaní odpovede na našu základnú otázku; použité podstatné mená totiž presvedčivo ukazujú, že v uvedenom spojení medzi určitý slovesný tvar a podstatné mená čiarka nepatrí, tak ako vo všeobecnosti platí, že predmet, hoci viacnásobný, od jeho nadradeného vetného člena neoddeľujeme čiarkou (čiarka by mohla stáť iba medzi bezspojkovo priradenými podstatnými menami v úlohe viacnásobného predmetu vety). A to je aj rozhodujúci, a to vlastný syntaktický dôvod, prečo nepíšeme čiarku ani medzi analogickými spojeniami so zámenami. Zámena a zodpovedajúce podstatné mená pokladáme totiž v danej súvislosti za súvzťažné slovné prvky, ktoré sú v uvedenej syntaktickej pozícii navzájom nahraditeľné a vzájomne sa odlišujú iba svojím lexikálnym významom, prípadne presnejšie: mierou všeobecnosti tohto významu, ale nie syntaktickým postavením vo vzťahu k nadradenému vetnému členu, t. j. slovesnému prísudku.

Môžeme teda povedať, že rozdiel medzi spojením so substantívami a súvzťažnými zámenami nie je syntaktický, lebo v skladbe týchto spojení sa pri ich vzájomnej zámene nič zásadné nestalo; rozdiel je iba v spôsobe lexikálneho obsadenia daných syntaktických pozícií, a teda aj vo význame pôvodných a náhradných pomenovaní či slov, konkrétne v miere všeobecnosti lexikálneho významu použitých druhov pomenovaní. Ako sme už spomenuli, miera všeobecnosti a abstraktnosti významu je pri zámenách ako slovnom druhu oveľa vyššia ako pri zodpovedajúcich podstatných menách (hoci aj pri použitých podstatných menách ide vo vzťahu k istým konkrétnym podstatným menám o všeobecné významy). A keďže rozdiel medzi spojením so zámenami a so súvzťažnými podstatnými menami na lexikálnej úrovni nie je syntaktický, môžeme spôsob písania spojenia *domyslite si miesto a osobu* analogicky preniesť aj na syntakticky podobné spojenie *domyslite si kde a kto* a uzavrieť naše doterajšie skúmanie všeobecnejšie platnou poučkou, že ani v spojeniach určitého slovesa s viacnásobnými zámennými spojko-

vými výrazmi sa čiarka pred zámenami nepíše. V tom sa tieto spojenia určitého slovesa s viacnásobnými zámennými spojkovými výrazmi zhodujú s východiskovými príkladmi obsahujúcimi iba jeden spojkový zámenný výraz. Tento spôsob písania viacnásobných zámenných spojkových výrazov sa zároveň ukazuje ako relevantný dôvod, aby sa poučka o ich písaní bez čiarky doplnila do Pravidiel slovenského pravopisu a uviedli sa na ňu aj príslušné dve-tri dokladové spojenia.

Uvedený poznatok o nepísaní čiarky v spojeniach slovesa s viacnásobnými zámennými spojkovými výrazmi sme v doterajšom výklade ukazovali na typizovaných spojeniach. Pri nich si zároveň treba uvedomiť, aký dôležitý je slovosled jednotlivých súčastí: na prvom mieste stojí určitý slovesný tvar s funkciou prísudku a na druhom mieste stoja viacnásobné zámenné spojkové výrazy spojené spojkou a. Takýto slovosled sa môže vyskytnúť aj v niektorých príkladoch z literárnej praxe, keď máme pred sebou j e d n o - d u c h é v e t y, podobajúce sa na naše typizované príklady. No v literárnej praxi sa bežne stretáme skôr so s ú v e t i a m i, v ktorých máme opačný slovosled; pri ňom totiž viacnásobné zámenné spojkové výrazy uvádzajú zodpovedajúcu vedľajšiu vetu, takže určitý slovesný tvar, ktorý sa s nimi spája, nasleduje až za nimi. V takom prípade viacnásobné zámenné spojkové výrazy signalizujú začiatok v e d ľ a j š e j v e t y, a preto sú v zmysle platných pravopisných zásad od predchádzajúcej časti súvetia oddelené čiarkou. Takýto stav vecí môžeme podporiť aj niektorými dokladmi z literárneho jazyka. Napríklad v knihe Andreja Chudobu Krásne poškodená slečna, publikovanej vo Vydavateľstve Spolku slovenských spisovateľov roku 1994, sme sa stretli s takýmito príkladmi:

Toto úprimné priznanie ma priviedlo k úvahe,... pokiaľ siaha jeho šamanská moc, ako a čím vplýva ten dedinský bôžik na toto mladé dievča, dieťa hôr, čo sa akoby stále modraveli v jej zvedavých dychtivých očiach. (s. 56) – Viete, netreba maľovať čerta na maringotku. Nemôžeme ani len tušiť, kto a odkiaľ sa na nás díva. (53) – Pozrite sa, pán doktor, ako a čo tu robíte, do toho ma nič, ale ako sa správa a čo robí moja vychovávateľka, to ma ako riaditeľku musí zaujímať. (60) – Doma som sa však opýtal, ako a kedy nás pán doktor navštívil. (88) – Onedlho zase (v mimoriadne rozmarnej silvestrovskej nálade) pripustila, že so svojim študentským idolom predsa len čosi mala, ale kde a kedy, o tom tvrdohlavo mlčala. (92) – Možnože využila

moju ohľaduplnosť – doteraz som sa totiž jej dcéry nikdy neopýtal, kde, ako a kedy prišla k Adelke. (96 – 97)

Ako vidno, v uvedených príkladoch sa zachováva prirodzený syntagmatický slovosled, tak ako to zodpovedá zásadám umiestňovania spojkových výrazov, tieto zásady totiž určujú, že na prvom mieste v podradenej vete stoja viacnásobné zámenné spojkové výrazy a až za nimi nasledujú ostatné vetné členy vrátane prísudkového určitého slovesného tvaru; citované príklady teda nezodpovedajú našim príkladom s typizovaným slovosledom, pri ktorom na prvom mieste stojí určitý slovesný tvar a na druhom mieste viacnásobné zámenné spojkové výrazy, no to im neuberá na dôveryhodnosti. Vo všetkých prípadoch máme totiž pred sebou situáciu, keď sa viacnásobné zámenné spojkové výrazy spájajú s určitým slovesným tvarom bez čiarky, aj keď tento tvar stojí až za spojkovými výrazmi. Výnimku predstavuje doklad zo s. 92, v ktorom tieto spojkové výrazy stoja v podobe vytýčeného vetného člena a naň sa v nasledujúcej časti súvetia riadne odkazuje predložkovým odkazovacím výrazom o tom, realizujúcim väzbu slovesa mlčať. Ako ukazuje ostatný uvedený doklad, s určitým slovesným tvarom sa takýmto spôsobom spájajú dokonca tri takéto viacnásobné zámenné spojkové výrazy.

S rozoberanými spojeniami do istej miery súvisia prípady typu *treba preskúmať ako na to*, v ktorých však už nemôžeme hovoriť o viacnásobnosti zámenných spojkových výrazov, lebo upotrebené zámenné prvky pochádzajú z dvoch prameňov: výraz *ako* nadväzuje na doteraz rozoberané prípady a predstavuje tiež zámenný spojkový prostriedok odkazujúci na spôsob slovesného deja, vyjadrený spravidla príslovkou, na druhej strane predložkový výraz *na to* obsahuje v sebe nie spojkový, lež odkazovací prvok používaný v rámci nadradenej vety ako formálny vetný člen, súvzťažný s povahou istého podradeného vetného člena. Pre naše uvažovanie je však podstatné to, čo je obidvom typom spojení spoločné, že totiž v obidvoch prípadoch ide o zámenné prvky. V tom sa podobajú doteraz rozoberaným spojeniam a túto skutočnosť môžeme využiť aj pri hľadaní odpovede na otázku, či z tejto podobnosti v použitých zámenách vychodí aj podobnosť v nepísaní čiarky pred týmito zámennými prvkami; naša odpoveď na túto otázku je jednoznačne kladná, to značí, že v písomnej podobe pokladáme za náležitý ten spôsob, ktorý sme uviedli na začiatku tohto odseku, t. j. bez čiarky pred obidvoma zámennými prvkami: *treba preskúmať ako na to*. Zo syntaktického

hľadiska by si toto spojenie zaslúžilo ešte podrobnejšiu analýzu, ale keďže naša stať je venovaná primárne iným javom, uspokojíme sa tu s uvedeným všeobecným konštatovaním o nepísaní čiarky aj v tomto spojení dvoch zámenných prvkov pri určitom tvare slovesa.

V súvisе s rozoberanými spojeniami môže nastať aj situácia, že spojku *a* stojacu v citovaných dokladoch medzi viacnásobnými zámennými spojkovými výrazmi vypustíme, nahradíme teda pôvodné spojkové vyjadrenie bezspojkovým, čiže asyndetickým, a viacnásobné výrazy regulárne oddelíme čiarkou: *nepovedal prečo, načo*. Pravdaže, tu sa žiada pripomenúť, že takéto vyjadrenia síce nie sú v reči vylúčené, ale jednako sú dosť špecifické, viazané na isté podobajúce sa lexikálne prvky, a nevyskytujú sa pravidelne.

Keď sa napokon máme vrátiť k našim východiskovým dokladom, žiada sa ešte upozorniť, že v súvisе s otázkou písania či nepísania čiarky pred rozoberanými viacnásobnými zámennými spojkovými výrazmi celkom iná situácia nastáva vtedy, keď spojenie s určitým slovesným tvarom tvoria viacnásobné zámenné spojkové výrazy nie samy, lež s neurčitkom slovesa, napríklad: *zistíme, čo a ako podniknúť*. Ako vidno, tu viacnásobné zámenné spojkové výrazy už fungujú nie izolovane ako v doteraz preberaných príkladoch, lež ako plnohodnotné *s p á j a c i e p r o s t r i e d k y* uvádzajúce neurčitkovú vedľajšiu vetu, pričom táto neurčitková veta má platnosť syntaktického predmetu vo vzťahu k nadradenému prísudku v tvare *zistíme*. Keďže spojkové výrazy sa tu už ako formálne vetné členy bezprostredne viažu na pribudnutý neurčitok, nepatria už tak bezprostredne k určitému slovesnému tvaru *zistíme*, ktorý platí ako nadradená veta, lež sa stávajú integrálnou súčasťou novej, podradenej vety. Ako sme už povedali, ide tu o neurčitkovú vedľajšiu vetu s platnosťou predmetu vo vzťahu k nadradenému určitému slovesnému tvaru, fungujúcemu ako nadradená (hlavná) veta. Na rozdiel od našich východiskových príkladov, ktoré vo svojom celku platia ako jednoduchá veta, v týchto „rozvitejších“ dokladoch máme pred sebou už *s ú v e t i e*, presnejšie: podradňovacie súvetie s predmetovou vedľajšou vetou.

Ako vidno, aj tu sú dôvody na napísanie čiarky pred viacnásobnými vzťažnými výrazmi na čele vedľajšej vety rýdzo syntaktické, keďže tu máme pred sebou namiesto pôvodných osihotených vzťažných spojkových výrazov *v e t n ý ú t v a r*, t. j. predmetovú vedľajšiu vetu. Tému takýchto neurčitkových vedľajších viet sme pred časom venovali osobitnú pozornosť

v samostatnej stati, uverejnenej tiež v Kultúre slova (pozri Kačala, 2009), a v nej sme ukázali, že podmienkou hodnotenia týchto podradených viet ako infinitívnych jednočlenných viet je špecifická stavba danej syntaktickej konštrukcie, preto sme takéto vety označili ako podmienené konštrukčne, t. j. syntakticky, stavbou daného súvetia, to značí obidvoch jeho súvetných súčastí, ako aj ich vzájomným syntagmatickým vzťahom. Pravdaže, v texte venovanom syntaktickému rozboru takýchto viet ako súčasti daného súvetia sme sa nezaoberali špeciálne písaním alebo nepísaním čiarky pred viacnásobnými zámennými spojkovými výrazmi, keďže sme skúmali syntaktickú podstatu takýchto neurčitkových viet ako súčasti podrad'ovacieho súvetia a vychádzali sme z dokladov s jedným zámenným spájacím výrazom. Dokladov na takýto konštrukčne podmienený jednočlenný typ vety možno v našej literárnej praxi nájsť hodne a v citovanom príspevku sme ich uviedli hojný počet. Z pravopisného stanoviska môžeme povedať, že zásada o písaní čiarky pred takýmto vzťahným výrazom spojeným s neurčitkom sa tu v jazykovej praxi pravidelne dodržiava a písomná stránka takýchto súvetí zo strany používateľov slovenského spisovného jazyka nevyvoláva nijaké vážnejšie otázky.

LITERATÚRA

CHUDOBA, Andrej: Krásne poškodená slečna. Bratislava: Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov 1994.

KAČALA, Ján: Jednočlenné neurčitkové vety podmienené konštrukčne. In: Kultúra slova, 2009, roč. 43, č. 6, s. 321 – 332.

KAČALA, Ján: Teória vetného člena. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2015. 172 s. ISBN 978-80-8115-212-2.

Pravidlá slovenského pravopisu. 4., nezmenené vyd. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013. 590 s. ISBN 978-80-224-1331-2.

RUŽIČKA, Jozef a kol.: Morfológia slovenského jazyka. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1966. 896 s.

Anatomické termíny s adjektívom slepý

FRANTIŠEK ŠIMON – JÁN DANKO

Abstract: This paper examines the Latin anatomical terms containing the adjective *caecus*, blind, in Slovak slepý, and their Slovak equivalents. The analysis of the meanings of Latin anatomical terms has shown the polysemy of this adjective, which has three meanings: 1st blind, 2nd without the lead, 3rd hidden, invisible. The Slovak equivalent adjective slepý does not have the third meaning, but as in the Latin nomenclature, the term *foramen caecum medullae oblongatae* is used regardless of whether the authors are aware of the original intention of S. Soemmerring, who introduced this term, as well as in the Slovak nomenclature the term slepý otvor predĺženej miechy, blind hole of medulla oblongata, is used without the third meaning of Latin adjective.

Key words: anatomical nomenclature, Latin adjective *caecus*, Slovak adjective slepý.

V medzinárodnej latinskej anatomickej nomenklatúre sa vyskytuje viac nomenklatúrnych názvov s adjektívom *caecus* – *slepý*. V slovenčine okrem prvotného významu „nevidiaci“ má podobne ako v latinčine aj význam „nepravý, na jednom konci uzavretý“ (Krátky slovník slovenského jazyka, 2003, s. 676). Slovenská anatomická nomenklatúra je najčastejšie totožná s latinskou, v prípade ekvivalentácie latinského adjektíva *caecus* – *slepý* sa však ukazuje, že slovenské adjektívum nemá vo všetkých termínoch rovnaký význam.

Adjektívum *caecus* – *slepý* sa vyskytuje v anatomickej nomenklatúre v termíne *pars caeca retinae* – *slepá časť sietnice*. Ide o časť, ktorá nereaguje na svetlo.

Azda najznámejší termín s týmto adjektívom je *slepé črevo* – (*intestinum*) *caecum*. V gréckej podobe *tyflon enteron* sa objavuje prvýkrát už u Aristotela (384 – 322 pred Kr.) v jeho zoologickom spise O častiach zvierat (Aristotle, 1961, s. 296 – 297). Grécke adjektívum *tyflos*, ako aj jeho latinský ekvivalent *caecus* sú v tomto prípade použité vo význame „bez vývodu“ (Liddell – Scott – Jones, 1996, s. 1 838; Oxford Latin Dictionary, 1968,

s. 250, ďalej OLD). Galenos vysvetľuje iný slepý otvor, dnešný *foramen stylomastoideus* – násadcovitohlávkový otvor spánkovej kosti podobným spôsobom. Podľa neho ho starí grécki anatómovia nazývali *tyfflon* – *slepý*, pretože neboli schopní dokonale prevrátať ušný závit, cez ktorý prebieha tvárový nerv (1821, s. 838).

Vo veterinárskej anatomickej nomenklatúre sa adjektívum *caecus* – *slepý* s významom „bez vývodu“ objavuje ešte aj v dvoch iných termínoch. *Saccus caecus ventriculi* – *slepý vak žalúdka* je vydutie žalúdočnej steny naľavo od pažerákového vstupu, ktoré je konštantne vyplnené vzduchovou bublinou. Lat. *saccus* – *vak* znamená „vydutá časť nejakého dutého orgánu“ a *slepý* teda znamená, že nemá vývod. V humánnej anatómii zodpovedá tomu termín *fundus ventriculi* – *dno žalúdka*, ale v minulosti sa aj v humánnej anatómii označovala táto časť žalúdka ako *saccus caecus* – *slepý vak* (napr. Haller, 1776, s. 86). Podobný útvar je aj súčasťou bachora, je to tiež *saccus caecus* – *slepý vak*.

V anatómii sa dokonca analogicky s výrazom *slepý koniec* objavuje aj spojenie *slepý začiatok*. Slepý sa začínajú napr. miazgové cievy, ktoré odvádzajú miazgu z medzibunkového priestoru.

Ďalším termínom s adjektívom *caecus* – *slepý* je *slepý otvor predĺženej miechy* – *foramen caecum medullae oblongatae*, čo je veľmi malý, nepatrný útvar mozgu na hranici s predĺženou miechou. V roku 1663 holandsko-nemecký anatóm Franz de le Boë (1614 – 1672), zvaný Franciscus Sylvius, ho v svojej anatómii mozgu nazýva *alveus* – *kanál* (s. 50), takmer po sto rokoch švajčiarsky polyhistor Albrecht von Haller (1708 – 1777) ako prvý spomína v tejto súvislosti *otvor* – *foramen* (1762, s. 68). Napokon k vzniku termínu prispel o šesťnásť rokov neskôr významný nemecký anatóm Samuel Thomas von Soemmerring (1755 – 1830), ktorý vybral nový prívlastok k substantívu, a to *caecus*, t. j. *slepý* (1778, s. 178). Toto adjektívum tu však nemá prvotný význam „slepý“ a ani význam „bez vývodu“, ale autor ho použil zrejme v zmysle „skrytý, neviditeľný“. Tak ho, okrem iného, definuje aj OLD (1968 s. 250) alebo rozsiahly Thesaurus Linguae Latinae (III, 1906 – 1912, stĺpec 45), ktorý má výklad „de iis rebus, quae cognosci male possunt“, t. j. „o veciach, ktoré sa ťažko poznávajú“. Pravdepodobne však mnohí súčasní a nasledujúci anatómovia si pri používaní tohto termínu neuvedomovali, čo ním chcel pôvodne S. Soemmerring vyjadriť.

V latinskej anatomickej nomenklatúre sa adjektívum *caecus* objavuje ešte aj v termínoch *caecum cupulare* a *caecum vestibulare*. Ako prvý opísal tieto anatomické útvary nemecký anatóm K. B. Reichert (1811 – 1883) a nazval ich nemecky *Kuppelblindsack* a *Vorhofsblindsack*, t. j. *klenbový slepý vak* a *predsieňový slepý vak* (1864, s. 9), pretože ide o slepý začiatok a slepé zakončenie slimákového kanálu. Tento termín sa dostal o tridsať rokov do prvej svetovej anatomickej nomenklatúry, do tzv. Bazilejskej anatomickej nomenklatúry, v podobe *caecum cupulare* a *caecum vestibulare* (His, 1895, s. 98). Autor latinského ekvivalentu teda použil spodstatnené adjektívum *caecus* v strednom rode a nie je jasné, ktoré substantívum potenciálne prichádzalo do úvahy. Slovenské ekvivalenty znejú *klenbový kút* a *predsieňový kút* (Holomáňová – Brucknerová, 2003, s. 100). Neobjavuje sa tu teda adjektívum *slepý* a okrem toho nemecké slovo *Sack – vak* je nahradené slovenským výrazom *kút*. Nepoznáme autora tohto slovenského termínu, možno použitím slova *kút* chcel naznačiť existenciu viacerých kútov, slovo *vak* takú asociáciu nemá. Už prvá slovenská nomenklatúra Ledényiho-Ladzianskeho má také znenie (1935, s. 154), aj česká nomenklatúra má substantívum *ko-utek* (Kachlík a kol., 2010, s.167), ale staršia nomenklatúra Zrzavého má názov, ktorý čiastočne zodpovedá nemeckému termínu, a to *klenbový slepý koniec* a *predsieňový slepý koniec* (1985, s. 182).

Analýza významov latinských anatomických termínov s adjektívom *caecus – slepý* ukázala mnohovýznamovosť tohto adjektíva, ktoré má v nich tri významy: 1. slepý, 2. bez vývodu a 3. skrytý, neviditeľný. Podobne ako v latinskej nomenklatúre sa termín *foramen caecum medullae oblongatae* používa bez ohľadu na to, či si autori uvedomujú pôvodný zámer S. Soemmerringa, tak aj v slovenskej nomenklatúre sa bez problémov používa termín *slepý otvor predĺženej miechy*, hoci slovenský ekvivalent *slepý* nemá tretí význam latinského adjektíva. Historický pôvod tohto termínu poukazuje na to, že slovenské anatomické termíny s adjektívom *caecus – slepý* len čiastočne odrážajú pôvodnú motiváciu týchto termínov.

Prehľad anatomických termínov s adjektívom *caecus – slepý*

Terminologia anatomica (humánna anatómia):
caecum (intestinum) – slepé črevo
pars caeca retinae – slepá časť sietnice

foramen caecum (ossis frontalis) – slepý otvor (čelovej kosti)
foramen caecum linguae – slepý otvor jazyka
foramen caecum medullae oblongatae – slepý otvor jazyka predĺženej miechy
caecum cupulare – klenbový kút
caecum vestibulare – predsieňový kút

Nomina anatomica veterinaria (veterinárske anatomické názvoslovie):

c(a)ecum (intestinum) – slepé črevo
pars c(a)eca retinae – slepá časť sietnice
c(a)ecum cupulare – klenbový kút
c(a)ecum vestibulare – predsieňový kút
saccus c(a)ecus ventriculi – slepý vak žalúdka
saccus c(a)ecus caudodorsalis (ruminis) – kaudodorzálny slepý vak (bachora)

LITERATÚRA

ARISTOTLE: Parts of animals. Cambridge (Ma) – London: Harvard University Press – Heinemann 1961. 555 s.

GALENOS: De anatomia nervorum. In: Opera omnia II. Ed. C. G. Kühn. Lipsiae (Leipzig): Cnobloch 1821. 908 s.

HALLER, Albert von: Elementa physiologiae corporis humani IV. Lausannae: 1762. 596 s.; VI. Neapoli: apud Vincentium Ursinum 1776. 268 s.

HIS, Wilhelm: Die anatomische Nomenclatur. Nomina Anatomica. Leipzig: Verlag von Veit and Comp. 1895. 180 s.

HOLOMÁŇOVÁ, Anna – BRUCKNEROVÁ, Ingrid: Anatomické názvy III. Latinsko--anglicko-slovenský slovník. Anatomical terms III. Bratislava: Elán 2003. 153 s.

KACHLÍK, David – ČECH, Pavel – MUSIL, Vladimír – BÁČA, Václav: České tělovědné názvosloví. Brno: nákladem autora 2010. 169 s.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., dopl. a uprav. vyd. Bratislava: Veda 2003. 985 s.

LEDÉNYI, Julius: Nomina anatomica. Slovenské telovedné názvoslovie. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1935. 243 s.

LIDDELL, Henry George – SCOTT, Robert – JONES, Henry Stuart: A Greek-English Lexicon. Oxford: Clarendon Press 1996. 2 042 + XXXI + 320 s.

Oxford Latin Dictionary. Oxford: Clarendon Press 1968. 2 126 s.

REICHERT, Karl Bogislaus: Beitrag zur feineren Anatomie der Gehörschnecke. Berlin: Druckerei der Königlichen Akademie der Wissenschaften 1864. 59 s.

SOEMMERRING, Samuel Thomas: De basi encephali et originibus nervorum cranio egregentium. Goettingae (Göttingen): apud Abr. Vandenhoeck viduam 1778. 184 s.

SYLVII Francisci Delaboe: Disputationum medicarum Pars prima. Amstelodami: apud Johannem van den Berg 1663. 648 s.

Thesaurus Linguae Latinae II. Lipsiae (Leipzig): Teubner 1906 – 1912. 2 186 stĺpcov.

ZRZAVÝ, Josef: Latinsko-české anatomické názvosloví. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci 1985. 378 s.

TERMINOLOGICKÉ SÚPISY

Nové slovenské mená subtropických a tropických úžitkových rastlín. 4. Rody začínajúce sa písmenom S – Z

MICHAL HRABOVSKÝ – JÁN KLIMENT – DANA GURIČANOVÁ – JAROMÍR KUČERA
– PAVOL ELIÁŠ ML.

S narastajúcim rozširovaním povedomia slovenskej verejnosti o cudzokrajných rastlinách sa vyžaduje revízia alebo tvorba ich slovenských mien. Posledná časť štvordielnej série prináša zostávajúce slovenské mená rodov cudzokrajných úžitkových rastlín nachádzajúcich sa v internetovej databáze *Useful tropical plants*. Revízia a tvorba mien prebehla podľa metodiky a pravidiel opísaných v prvom diele série (Kultúra slova č. 2, 2019), v ktorom sa vysvetľujú aj medzinárodné skratky použité v zoznamoch. Navrhované slovenské mená z odbornej stránky skontrolovala Nomenklatorická komisia Slovenskej botanickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied.

S

Saba (Pichon) Pichon – saba

Sabal Adans. – sabal

Sacoglottis Mart. – humir

Sadleria Kaulf. – pernatka

Sageraea Dalzell – sageraea

Sageretia Brongn. – sagerécia

Sakoanala R. Vig. – sakoanala

Salacia L. – salácia

Salmea DC., nom. cons. – salmea

Salpichroa Miers – ľuľkatec

Salvadora Garcin ex L. – salvadora

Salvertia A. St.-Hil. – salvercia

Samadera Gaertn. – samadera

Samanea (DC.) Merr. – samanea

Santiria Blume – santíria

Sapium Jacq., nom. cons. – mliekarka
(syn. lojovec)

Saraca L. – saraka

Sarcandra Gardner – sarkandra

Sarcaulus Radlk. – sarkaulus

Sarcochlamys Gaudich. – ramiovec

Sarcomphalus P. Browne – jujuba

Sargentodoxa Rehder et E. H. Wilson
– klinodrevka

Satyrium Sw., nom. cons. – šatôčka

Saurauia Willd., nom. cons. – saurávia

Sauropus Blume – katuk (syn. saurop)

- Sauvagesia* L. – suvažézia
Savia Raf. – sávia
Scaevola L., nom. cons. – vejárnatka
 (syn. vejárovka)
Scaphium Schott et Endl. – padáčik
Schaefferia Jacq. – šeferia
Schima Reinw. ex Blume – skima
Schinopsis Engl. – kebračovník (syn.
 kebračo)
SchinzioPHYTON Hutch. ex Radcl.-Sm.
 – mongongovník
Schistostemon (Urb.) Cuatrec. – humir
Schizachyrium Nees – bradovka
Schizolobium Vogel – papraďovník
Schizomeria D. Don – schizoméria
Schizostachyum Nees – bambusnica
Schizozygia Baill. – schizozýgia
Schlechterina Harms. – šlechtera
Schleichera Willd., nom. cons. – kusu-
 movník
Schnella Raddi – zapletenec
Schoenocaulon A. Gray – sabadila
Schotia Jacq., nom. cons. – červe-
 nokvetka
Schoutenia Korth. – schautenia
Schouwia DC., nom. cons. – prerastlica
Schrebera Roxb., nom. cons. – šrebera
Schwartzia Vell. – kolibríkovec
Schwenckia L. – švenkia
Scirpodendron Engl. – škripinatec
Scleria P. J. Bergius – skléria
Sclerocarya Hochst. – marulovník
Sclerocroton Hochst. – sklerokrotón
Scleronema Benth. – skleronéma
Scleropyrum Arn. – kyjačikovec
Scolopia Schreb., nom. cons. – skoló-
 pia
Scoparia L. – štetcovka
Scorodocarpus Becc. – cesnakovec
Scottellia Oliv. – skotélia
Scutia (Comm. ex DC.) Brongn., nom.
 cons. – trńnica
Scyphocephalum Warb. – muškátov-
 ník
Sebastiania Spreng. – sebastiána
Secamone R. Br. – sekamona
Secamonopsis Jum. – sekamonovec
Sechium P. Browne, nom. cons. – ľu-
 bienkovec
Securidaca L., nom. cons. – ranosta-
 jovník
Securinea Comm. ex Juss., nom. cons.
 – sekurinea
Seguiera Loefl. – segiéria
Selenipedium Rchb. fil. – papučník
Semecarpus L. fil. – glazúrovec (syn.
 semekarp)
Senefeldera Mart. – zenefeldera
Senegalia Raf. – akácia (senegália)
Senna Mill. – senna
Serianthes Benth. – seriant
Sericostachys Gilg et Lopr. ex Lopr.
 – lianovka
Sesamothamnus Welw. – sezamovník
Sessea Ruiz et Pav. – sessea
Sesuvium L. – tučnolistovka (syn.
 sezúvium)
Severinia Ten. ex Endl. (správne
Atalantia) – atalancia
Sextonia van den Werff. – sextonia

- Shirakiopsis* Esser – širakiovec
Shorea Roxb. ex C. F. Gaertn. – šorea
Sidastrum Bakerfil. – sidovec
Sideroxylon L. – železovník
Simira Raf. – simira
Simmondsia Nutt. – jojoba
Sindora Miq. – sindora
Sindoropsis J. Léonard – sindorovec
Siparuna Aubl. – siparuna
Siphoneugena O. Berg. – paramitrant
Siphonochilus J. M. Wood et Franks
 – rúrkokvet
Sloanea L. – sloanea
Smeathmannia Sol. ex R. Br. – zubovka
Smithia Aiton, nom. cons. – škriatok
Socratea Karst. – sokratea
Solanecio (Sch. Bip.) W. G. Walpers
 – stavec
Soleirolia Gaudich. – múrovníček
 („rodinné šťastie“)
Solenostemma Hayne – argel
Sonneratia L. fil., nom. cons. – sone-
 rácia
Sophora L. (pozri aj *Styphnolobium*)
 – sofora (nie však *s. japonská* –
 správne *soforovec japonský*)
Sorindeia Thouars – sorindeja
Sorocea A. St.-Hil. – sorocea
Soulamea Lam. – sulamea
Soyauxia Oliv. – sojoxia
Soymida A. Juss. – sojmida
Sparattanthelium Mart. – závin-
 kovka
Sparattosperma Mart. ex Meisn. – ka-
 robovec
Spartium L. – metlovec (syn. rutovec)
Spathodea P. Beauv. – tulipánovník
 (syn. spatódea)
Spermacoce L. – bielohlávka
Sphaeradenia Harling – závitovec
Sphaeranthus L. – bodliačik
Sphagneticola O. Hoffm. – rašeli-
 novka
Sphenocentrum Pierre – liečivec
Sphenoclea Gaertn. – klinovec
Sphenostylis E. Mey. – hľuzniáčik
Spiraeanthemum A. Gray – spireovec
Spirospermum Thouars – mesiači-
 kovník
Spirostachys Sond. – tambutovník
Spirotheca Ulbr. – krutikvetka
Spondianthus Engl. – spondiant
Spondias L. – slivkovník (syn. sliv-
 kovec)
Stachyarrhena Hook. fil. – stachyaré-
 na
Stachytarpheta Vahl, nom. cons. – vra-
 tiklas
Stahlia Bello – kobanovník
Staudtia Warb. – štautia
Stauntonia DC. – stontónia
Staurogyne Wall. – staurogyna
Steganotaenia Hochst. – smldníkov-
 ník
Stegnosperma Benth. – mieškovka
Stelechocarpus Hook. fil. et Thomson
 – kepelovník
Stelis Sw. nom. cons. – stela
Stemmadenia Benth. (správne
Tabernaemontana) – guľovník

- Stemona* Lour. – stemona
Stemonocoleus Harms. – akianana
Stenocarpus R. Br., nom. cons. – úzkoplodec
Stenocereus (A. Berger) Riccob., nom. cons. – stenocereus
Stenochlaena J. Sm. – lianica
Stenostelma Schltr. – glejovka
Stenostomum C. F. Gaertn. – úzkorúrkovec
Stenotaphrum Trin. – plazivka
Stephania Lour. – stefánia
Stephanopodium Poepp. et Endl. – tapurovec
Stereospermum Cham. – hadník
Stictocardia Hallierfil. – povojníčka
Stiffia J. C. Mikan, nom. cons. – štíftia
Streblus Lour. – krivodrev
Striga Lour. – striga
Strombosia Blume – strombózia
Struchium P. Browne – strúchium
Struthanthus Mart., nom. cons. – strutant
Strychnopsis Baill. – strychnínovec
Stryphnodendron Mart. – zvieravec
Stuhlmannia Taub. – štulmania
Styloceras Kunth ex A. Juss. – dvojročec
Stylochaeton Lepr. – tulcovec
Styphnolobium Schott – soforovec (syn. sofora)
Sundacarpus (J. Buchholz et N. E. Gray) C. N. Page – slivovček
Suregada Roxb. ex Rottler – suregada
Suriana L. – suriana
Swartzia Schreb., nom. cons. – svarcia
Sweetia Spreng., nom. cons. – jaseník
Swintonia Griff. – svintónia
Syagrus Mart. – kokosovec
Symphonia L. fil. – symfónia
Symplocos Jacq. – sladolist
Synaptolepis Oliv. – snovka
Syncarpia Ten. – synkarpia
Synclisia Benth. – synklízia
Syncolostemon E. Mey. ex Benth. – pyskovka
Synoum A. Jussieu – ružodrev
Synsepalum (A. DC.) Daniell – zázračník
Syrrheonema Miers – syreonéma

T

- Tabebuia* Gomes ex DC. – tabebuja
Tabernaemontana Plum. ex L. – guľovník (syn. ervatamia)
Tabernanthe Baill. – tabernanta
Tachia Aubl. – tachia
Tachigali Aubl. – záhubník
Talipariti Fryxell – ibištek
Talisia Aubl. – talízia
Tapirira Aubl. – tapirira
Tapura Aubl. – tapura
Taralea Aubl. – taralea
Tarchonanthus L. – gáfrovec
Tecoma Juss. – tekoma
Tectaria Cav. – tektária
Tecticornia Hook. fil. – slanorožka
Tectona L. fil., nom. cons. – tektona
Teliostachya Nees – paklasovka
Telipogon Kunth – briadkovec

- Telosma* Coville – telozma
Teramnus P. Browne – sójovec
Ternstroemia Mutis ex L. fil., nom. cons. – ternstrémia
Testulea Pellegr. – testulea
Tetraberlinia (Harms) Hauman – tetraberlína
Tetracarpidium Pax (správne *Plukenetia*) – plukenécia (syn. štvorplodník)
Tetracera L. – štvorplôdik
Tetradenia Nees – tetradénia
Tetradium Lour. – včelovník
Tetraena Maxim., nom. cons. – tetréna
Tetragastris Gaertn. – štvorpuzdrovka
Tetrameles R. Br. – korenatec
Tetramerista Miq. – punak
Tetrapleura Benth. – habarkovec
Tetrapterocarpon Humbert – štvorkridlovec
Tetrazygia Rich. ex DC. – tetrazýgia
Tetrorchidium Poepp. et Endl. – kľbkatec
Thalia L. – tália
Thaumatococcus Benth. – sladkoplod
Thecacoris A. Juss. – tekakora
Thecagonum Babu – bielolupienok
Themeda Forssk. – temeda
Thevetia L., nom. cons. – tevécia
Thilachium Lour. – nitkovka
Thonningia Vahl. – toningia
Thoracocarpus Harling – zárezovec
Thottea Rottb. – trojčipovka
Thouinia Poit., nom. cons. – tuínia
Thrinax L. fil. ex Sw. – trinax
Thunia Rchb. fil. – thunia
Thyrsodium Salzm. ex Benth. – metlinovec
Thyrsostachys Gramble – bambus
Thysanolaena Nees – metličkovka
Thysanotus R. Br., nom. cons. – obrúbenska
Tieghemella Pierre, nom. cons. – makora
Tiliacora Colebr., nom. cons. – tiliakora
Timonius DC., nom. cons. – timon
Tinospora Miers, nom. cons. – tinospóra
Tipuana Benth. – tipuana
Tithonia Desf. – titónia
Toddalia Juss., nom. cons. – todália
Tontelea Miers, nom. cons. – tontelea
Toona M. Roem. – cesnakovník
Touchardia Gaudich. – olona
Toulicia Aubl. – tulícia
Tournefortia L., nom. cons. – turnefortia
Trachelospermum Lem., nom. cons. – jazmínovník
Trattinnickia Willd. – tratinikia
Treculia Decne. ex Trécul – trekúlia
Trema Lour. – trema
Trevesia Vis. – trevézia
Triadica Lour. – lojovec
Trianthes L. – triantéma
Trichanthera Kunth – trichantera
Trichilia P. Browne – trichília
Trichocladus Pers. – niťohlávok
Trichodesma R. Br., nom. cons. – srstnatka

Trichoscypha Hook. fil. – metlinovka
Trichospermum Blume – chlpose-
mienka
Triclisia Benth. – triklízia
Tridax L. – žltnicovec
Trigonistrum Miq. – trigóniovec
Trilepisium Thou. – figovček
Trillesanthus J. B. L. Pierre – trilesant
Trimezia Salisb. ex Herb. – trimézia
Triolena Naudin – trioléna
Triomma Hook. fil. – trioma
Triplaris Loefl. ex L. – triplara
Tristaniopsis Brongn. et Gris – trista-
niovec
Trithrinax Mart. – trinax
Triumfetta L. – lopušnica
Trochomeria Hook. fil. – trochoméria
Tulbaghia L., nom. cons. – tulbágia
Turnera L. – turnera
Turraeanthus Baill. – avodira
Tylophora R. Br. – tylofora
Tylosema (Schweinf.) Torre et Hillc.
– kopytnica
Typhonodorum Schott – banánovec

U

Uapaca Baill. – vapaka
Uncaria Schreb., nom. cons. – unkária
(„mačací pazúr“)
Unonopsis R. E. Fr. – unonovec
Uraria Desv. – urária
Urceola Roxb., nom. cons. – urceola
Urera Gaudich. – urera
Urobotrya Stapf – strapčekovec
Urochloa P. Beauv. – prosovka

Usteria Willd. – ustéria
Uvaria L. – uvária
Uvariodendron (Engl. et Diels) R. E. Fr.
– uváριοvník
Uvariopsis Engl. et Diels – uváριοvec

V

Vachellia Wight et Arn. – akácia (va-
chélia)
Valiha S. Dransf. – valiha
Vangueriopsis Robyns – vangéριοvec
Vantanea Aubl. – vantanea
Vasconcellea A. St.-Hil. – papájovec
Vatairea Aubl. – vatérea
Vataireopsis Ducke – vatéριοvec
Vatica L. – vatika
Vatovaea Chiov. – vatovea
Vaughania S. Moore (správne
Indigofera) – indigovník
Vaupesia R. E. Schult. – vaupézia
Ventilago Gaertn. – vetromil
Vepris A. Juss. – vepra
Vernicia Lour. – tungovník
Vernonanthura H. Rob. – vernónia
Viguieranthus Villiers – vigierant
Virola Aubl. – virola
Vismia Vand., nom. cons. – vismia
Vitellaria C. F. Gaertn. – maslovec
Vitex L. – vitex
Voacanga Thou. – voakanga
Voanioala J. Dransf. – kokosnica
Vochysia Aubl., nom. cons. – aurovník
Volkameria L. – folkaméria
Vouacapoua Aubl. – vakapua

W

Walleria J. Kirk – valéria
Walsura Roxb. – valsura
Waltheria L. – valteria
Warburgia Engl. – varburgia
Warszewiczia Klotzsch – varševičia
Weinmannia L., nom. cons. – perolis-
tovka
Welfia H. Wendl. – driekovec
Wettinia Poepp. ex Endl. – vetínia
Whitfieldia Hook. – beláska
Widdringtonia Endl. – cyprusovka
(syn. vidringtónia)
Withania Pauquy, nom. cons. – vitánia
Wolffia Horkel ex Schleid., nom. cons.
– drobnuľka (syn. drobuľka)
Woodfordia Salisb. – plápolavka
Wrightia R. Br. – snehobielka
Wunderlichia Riedel ex Benth. et Hook.
fil. – chrastovník

X

Xanthocercis Baill. – žltodrevka
Xanthophyllum Roxb., nom. cons. – žl-
tolist
Xanthostemon F. Muell., nom. cons.
– žltohlávk
Xantolis Raf. – xantola

Xenostegia D. F. Austin et Staples – po-
vijavka
Xeroderris Roberty – suchokožnatec
Xerophyta Juss. – suchomilka
Xerospermum Blume – dvojslivko-
vec
Xylocarpus Koen. – tvrdoplod
Xylosma G. Forst., nom. cons. – xyloz-
ma
Xyris L. – žltánik
Xysmalobium R. Br. – glejovka

Y

Yushania Kengfil. – jušánia

Z

Zaleya Burm. fil. – zaleja
Zamia L. – zamia
Zanha Hiern – zanha
Zanthoxylum L. – žltodrev (syn. zan-
toxyl)
Zeyheria Mart. – lastúrovka
Zollernia Maximil. et Nees – zolernia
Zombia L. H. Bailey – zombia
Zornia J. F. Gmel. – zornia
Zuelania A. Rich. – kaseária
Zygia P. Browne – zýgia

Errata

V prvej časti série (Kultúra slova č. 2, 2019) boli chybné publikované tri homonymá, jedno meno bolo vynechané.

s. 84: správne *Ancistrocladus* Wall., nom. cons. – háčikatec (nesprávne háčikovec)

s. 84: správne *Aphandra* Barfod – metlovník (nesprávne metlovec)

s. 87: chýba *Calamus* L. – ratan (syn. rotang)

s. 90: správne *Cyrtochloa* S. Dransf. – veľbambus (nesprávne *bambus-nica*)

V tretej časti série (Kultúra slova č. 4, 2019) chýba na strane 220 meno *Melothria* L. – melónik.

Záver

V internetovej databáze *Useful tropical plants* sa nachádza vyše 2 500 rodov rastlín, ďalších takmer 70 rodov sme našli v rôznych publikáciách. Presne 735 rodov (28,65 %) malo vytvorené slovenské meno. Všetky mená boli jazykovo aj odborne skontrolované, z toho 66 mien (2,57 %) vyžadovalo revíziu alebo úplnú zmenu. Zvyšných 669 mien (26,08 %) ostalo nezmenených, preto sme ich nepublikovali. Novovytvorených 1 830 mien (71,35 %) bolo uverejnených v štyroch po sebe idúcich častiach tejto série týkajúcej sa úžitkových tropických a subtropických rastlín. Spolu so 68 revidovanými menami sa v nej nachádza 1 896 revidovaných alebo nových slovenských mien rodov cudzokrajných cievnatých rastlín (73,92 %). Platné slovenské meno rastlinného rodu, ktoré sa nenachádza v tejto štvordielnej sérii (týka sa to 26,08 % úžitkových rodov), možno nájsť v publikácii *Slovenské botanické názvoslovie* (Červenka a kol., 1986). Mená, ktoré sa nenachádzajú v uvedenej publikácii ani v tejto sérii, plánujeme zverejniť v pripravovaných súpisoch *Nové a revidované slovenské mená rodov pestovaných a známych rastlín*.

Podakovanie

Ďakujeme členom Nomenklatorickej komisie Slovenskej botanickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied za kontrolu mien, osobitne Mgr. Anne Bérešovej, PhD., Mgr. Alici Hindákovej, PhD., a Mgr. Viktorovi Kučerovi, PhD., za kontrolu nových mien a ich konfrontáciu s menami nižších rastlín a hubovitých organizmov. Ďakujeme tiež kolegom z Katedry botaniky Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského za návrhy niektorých mien, konkrétne doc. RNDr. Jane Ščevkovej, PhD., RNDr. Silvii Kubalovej, PhD., Mgr. Alene Rendekovej, PhD., Mgr. Zuzane Randákovej a Bc. Martine Michalovej. Neposledná vďaka patrí aj redakcii Kultúry slova za možnosť publikovania série terminologických súpisov.

LITERATÚRA

BAYER, Emil – HRABĚ, Sergej – KOSTROŇ, Karel – ZAVŘEL, Jan: Zásady českého zoologického názvosloví. In: Sborník Vysoké školy zemědělské v Brně, 1948, Fakulta lesnická, sign. D31, s. 1 – 55.

ČERVENKA, Martin: Základy systému semenných rastlín a geobotaniky. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1960. 300 s.

ČERVENKA, Martin – ČINČURA, František – JASIČOVÁ, Mária – ZÁBORSKÝ Ján: Slovenské botanické názvoslovie. Bratislava: Príroda 1986. 520 s.

KLIMENT, Ján – FERÁKOVÁ, Viera – GOLIAŠOVÁ, Kornélia – HINDÁK, František – HINDÁKOVÁ, Alica – HODÁLOVÁ, Iva – KOCHJAROVÁ, Judita – KUBINSKÁ, Anna – LACKOVIČOVÁ, Anna – LIZOŇ, Pavel – MARHOLD, Karol – MÁRTONFI, Pavol: Zásady, pravidlá a odporúčania pre tvorbu a revíziu slovenského menoslovía siníc, rias, húb a rastlín. In: Bulletin Slovenskej botanickej spoločnosti, 2017, roč. 39, suplement 1, s. 1 – 79.

MARHOLD, Karol – HINDÁK, František (eds.): Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Bratislava: Veda 1998. 688 s.

NOVACKÝ, Ján Martin: Botanika pre VI. a VII. triedu slovenských gymnázií a pre učiteľské akademie. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1943. 266 s.

POLÍVKA, František: Kľúč k určovaniu rastlín v našej kvetene najčastejšie sa vyskytujúcich. Olomouc: R. Promberger 1924. 135 s.

TRAPL, Stanislav: Rosického botanika pre vyššie triedy stredných škôl. Slovenské vydanie dľa piateho, celkom prepracovaného vydania českého. Praha: Česká grafická unie 1921. 266 s.

Useful Tropical Plants. Dostupné na <http://tropical.theferns.info/>.

VÁVRA, Jan: Názvy rastlín cievnatých i niektorých húb, machov a lišajníkov so synonymami. Časť latinsko-slovenská s dodatkom českým, nemeckým a maďarským. 1955. 130 s.

ZO STUDNICE RODNEJ REČI

Šatka v slovenských nárečiach

PATRÍCIA RÁ CZOVÁ

V príspevku pokračujeme našou folklórnou témou a po zásterách venujeme pozornosť ďalšej súčiastke kroja – šatke. Týmto dnes už pomerne malým kusom textilie sa chránili pred zimou alebo si zahaľovali hlavu ženy a dievky už v dobách staroslovanských, čo sa udržalo (hoci v menšej miere) až dodnes. Aj podľa prikrývky hlavy sa rozlišovalo, či išlo o ženu slobodnú alebo vydatú, no túto identifikačnú funkciu pôvodne noseného čepca prebrala napokon začiatkom 20. storočia šatka.

Podľa Stručného etymologického slovníka slovenčiny (2015, str. 576) má lexéma *šatka* základ v psl. *šать, *šата – rúcho (šat), staršie (aj šata) i tkanina, látka (od 16. stor.). Slovníky spisovného jazyka uvádzajú dva významy slova: v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003) sa vykladá prvý význam substantíva *šatka* „kus látky na prikrývanie hlavy, krku alebo pliec“ a jeho druhý význam je „vreckovka“ (v spisovnom jazyku je oproti nárečiam tento význam zriedkavý). V Slovníku slovenského jazyka (4. zv., 1964) sa prvý význam rozširuje a uvádza sa v ňom, že ide o „kus látky, obyč. štvorcového alebo trojuholníkového tvaru, slúžiaci ako prikrývka hlavy, hrdla al. pliec, ručník“.

Dialekty zahŕňajú oba uvedené významy tohto substantíva, je však potrebné spomenúť aj ďalšie. V stredoslovenských nárečiach ide o veľkú teplú vlnenú šatku slúžiacu na zahalenie hornej časti tela a hlavy, vlniak: *Nepomuohla hej ani teplá šatka* (Hubová, o. Ružomberok). V Brodskom pri Skalici, v ktorom sa *dzíľčence hrajú ze šatkama*, by sme našli *šatky*

Text vznikol v rámci riešenia projektu VEGA Slovník slovenských nárečí č. 2/0126/18. V príspevku sa uvádzajú názvy obcí a ich okresov v súlade so zásadami využitými v Slovníku slovenských nárečí, t. j. podľa administratívneho členenia z r. 1948 (p. Slovník slovenských nárečí I., 1994, s. 38 – 39).

vo význame kusa tkaniny, handričky. Šatkou nazývajú aj menšiu plachtu s koncami upravenými a používanými na cedenie podojeného mlieka, napríklad v Zázrivej pri Dolnom Kubíne, v Jamníku pri Liptovskom Mikuláši, v Dubovanoch pri Piešťanoch či v Skalici. V dialektoch nachádzame aj zdobeniny *šatôčka* i *šáteček* (a ich varianty) vo významoch uvádzaných v citovaných slovníkoch, napr. *šatečka* (Čimhová, o. Trstená), *šatočka* (Zvolenská Slatina, o. Zvolen), *šatuočka* (Turany, o. Martin), *šatoška* (Klenovec, o. Rimavská Sobota). V Slovenskom Grobe (o. Modra) si *do bílého šátečka ucírali očka*, utierali si teda slzy do vreckovky. Spomenúť by sme mohli i lexikalizované spojenie *šatkoví tanec* (Poniky, o. Banská Bystrica, Vikartovce, o. Poprad) alebo *šátečkoví tanec* (Rudník, o. Myjava) predstavujúci druh kolového tanca, pri ktorom sa pobožká dvojica kľačiaci na vreckovke.

Atlas slovenského jazyka zachytáva pomenovania šatky na celom území Slovenska. Zaznamenáva ich podľa spôsobu jej použitia, teda ako ženskú šatku na hlavu – *ručník* a veľkú vlnenú šatku, ktorá sa prehadzuje cez plecia – *vlniak*. Lexéma *šatka* a jej variant *šátka* je najviac zastúpená od severu na strednom Slovensku a v časti severozápadoslovenských nárečí, zahŕňa teda oblasť hornej Oravy, Žiliny, Banskú Štiavnicu až k Rožňave. Rozšírený výskyt tohto substantíva v spomínanej oblasti dokazujú aj materiály z kartotéky Slovníka slovenských nárečí v archíve dialektologického oddelenia Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV: *Ja mám ešte takú krabicu plnú šatég, čo nosím na hlave* (Dlhé Pole, o. Bytča), *Má bieli šorc, krojuvaná je, šateg na hlave má* (Považský Chlmec, o. Žilina), *Ženi mávali na ozdoby takie šatki kašmírovie, to bola taká pestrá ozdoba pri tom našom kroji* (Žiar, o. Liptovský Mikuláš), *Najpret čepce dávali a potom bielu šatku hej uviazala* (Liptovský Ján, o. Liptovský Mikuláš), *Ňeviem, d'e je to uš popchatuo, aj šatke, aj višívanie šatke, kroji* (Bzenica, o. Nová Baňa).

Výrazy *hantúšek*, *hantúšok* či *hantuška* sú typické pre oblasť stredného a východného Gemera, ktorú tvoria okresy Rožňava a Revúca: *Akia má peknia hantúški!* (Rochovce, o. Rožňava), *Spadnú jej hantúšog z hlavi* (Španie Pole, o. Revúca).

Pre celé západné Slovensko a celé Ponitrie, južný Tekov, Hont a Novohrad je typický nárečový ekvivalent *ručník*, *ručníček*: *Pro sebia sme si*

višivali *záscerki, rukáfca, ručnícki* (Gajary, o. Malacky), *Žena mala rubáč s konopného plátna a navrchu mala sukňu, kuchinku, a na hlave mala ručník* (Veľké Ripňany, o. Nitra).

Vo väčšine východoslovenských nárečí je najviac zastúpený nárečový ekvivalent *chustka, chustočka*, no v časti Spiša a Abova sa vyskytujú aj fonetické varianty *hustka, hustečka* či *hustočka*. Rozšírenosť tohto výrazu v danej oblasti nám potvrdzujú i doklady z kartotéky Slovníka slovenských nárečí: *Veš chustku na hlavu, kedz idzedž von!* (Torysa, o. Sabinov), *Vecka zme na to brušlig i hustku z rojtami na šiji mali* (Kokšov-Bakša, o. Košice). V Spišskom Štvrtku pri Levoči nosili dievky v lete aj *hadbavnu hustku*, v chladnejšom počasí vo Vyšných Revištiach pri Sobranciach používali vlnenú šatku, tzv. *barankovu chustku*. Chustka však nemusela slúžiť len ako prikrývka hlavy, napríklad v Dlhej Lúke pri Bardejove si aj *stare chlopi viazali chustku ta jak teraz mašlu na gúzik*, čiže okolo krku. Šatka, resp. *chustka* sa stala aj súčasťou obradov, napríklad pri pytačkách, keď *u sobotu prišli po chustku namesto persceňkou* (Jasenov, o. Michalovce). Keď sa aj vo Višňove pri Trebišove rozhodli mladí *chustku davac*, znamenalo to, že sa zasnúbili. Vo východoslovenských nárečiach môžeme nájsť i pomerne častý výskyt zdobneniny *chustočka, chustečka*: *Na tañec sebe vžala najkrajšu hustečku* (Spišský Štvrtok, o. Levoča), *chustečka na šiju* (Gabolto, o. Bardejov), *červená chustočka* (Humenné). Ženy ju používali ako vo sviatočné dni, pri obradoch, tak i v robotné dni: *Haňba bula, kedz ňevesta višla na valal bes chustočki* (Trhovište, o. Michalovce), *Mlada prišla už začepena, hadbavnu chustočku mala na hlave* (Veľké Zalužice, o. Michalovce), *Dala sebe chustečku na hlavu a ucekala dojic* (Nižný Hrabovec, o. Vranov nad Topľou). V Dlhej Lúke pri Bardejove ženu pri nedobrom výbere šatky počastovali jej posmešným názvom *chuscina*: *Ňeber na haňbu taku chuscinu na hlavu!* Chustočka ako súčiastka kroja sa v Malčiciach pri Michalovciach stala aj súčasťou ľudovej piesne:

*Na našim zahumňu dziuki še kupaju,
na žel'eni drinki chustočki višaju.
Pa toti chustočki fšel'ijakej farbi,
Pa jaki to, Bože, dzivocki šved marni.*

V kartotéke Slovníka slovenských nárečí však nájdeme aj iné názvy šatiek motivované použitým materiálom. Jedným z nich je *delénka*, tenšia šatka z jemnej vlny – *u delínki me v lece chodzilí* (Brezina, o. Trebišov). Nosila sa vo sviatočné dni: *Žena sebe postavila na hlavu šumnu delínku a šla do koscela* (Spišský Štvrtok, o. Levoča), *Delínku noším do koscela* (Torysa, o. Prešov). V Liptove nosili ženy pestrú kvetinovú červeno-čierne šatku *olejku*: *Na Sviatodušnu sobotu dal diefke novu olejku* (Važec, o. Liptovský Mikuláš). Veľkou šatkou z plyšu, tzv. *plyšákom*, si prikrývali čepiec ženy v Krakovanoch pri Piešťanoch: *Na hlavu dali čepiéc a na ten čepiéc plišák*.

Veľká vlnená šatka, ktorú si ženy prehadzovali cez plecيا, slúžila ako ochrana pred nepriaznivým počasím najmä v zimnom období a nahrádzala kabát alebo kožuch. Vo veľkej časti západného a stredného Slovenska sa používajú na jej označenie výrazy *vľniak*, *vľniák*, *vľňak*, *vlnák*, miestami aj *vľniáček*: *Veru kedisik chudobné ženi nemali tašké kabáti alebo kožuchi, ale v zime sa zamotávali len do vlnákov* (Šípkové, o. Piešťany), *Vľňag dobre vihrieva chrbát* (Bánovce nad Bebravou), *Na Katerinu še bez vľňoka neu-kazuj!* (Klokočov, o. Čadca), *Pre jeden vľňáček som musela iz do mesta, u naz vesna ňebola* (Kysucké Nové Mesto), *Zahod' na seba vľňák, šag je zima vonku!* (Prievidza), *Také té vľňiaki a takuo, to sa vždi cez leto presúšalo* (Ležiachov, o. Martin). Často bývala žena v zime *zababúšená ve vlnáku*, *že jěj len oči bilo vidzet* (Červeník, o. Hlohovec). V Tepličkách v okrese Hlohovec ženy zahal'oval buď *gubati vlnák* (chlpatý), *prstinkovi vlnák* (kučeravý), alebo *tabluvaní vlnák* (s károvaným vzorom). Zimnou súčasťou kroja sa stali aj teplé vlnené šatky, ktoré sa volali *bambuchačka* a *bambušek*: *Jeho žena še rada ukazovala na vala'e z novu bambuchačku* (Žatkovce, o. Sabinov), *Na žimu najľepši bambušek* (Hrabkov, o. Prešov). Ako ochranu pred chladným počasím ženy používali aj veľkú vlnenú šatku *pepitu*: *Zahoř si pepitu, lebo je zima!* (Košťany nad Turcom, o. Martin). Na východnom Slovensku zasa *pepitku*: *Pepitka, to žimušna chustka bila* (Dlhá Lúka, o. Bardejov). V Hrabkove pri Prešove sa šatke cez plecيا hovorilo aj *pl'ecanka*: *Veš pl'ecanku, prerudz na sebe, bo barz žimno*. Na Záhori slúžila ako prikrývka tela *halinka*, *halenka*: *Daj si halinku, je zima* (Brodské, o. Skalica). No veľkú vlnenú šatku nazývali aj *štrikuvanec*, *štrikovanec*. V okolí Žiliny smerom k Liptovskému Mikulášu nazývali takúto

šatku *velký ručník, ručníg na zahodeňia, ručník*, v Dolnom Kubíne *teplí ručník*.

Na hornej Orave sa používala *od'ievačka, o'devačka*, no takisto *od'evák, od'eváč* (tieto čiastočne i v južnostredoslovenských a západoslovenských nárečiach). Slúžili zväčša ako prikrývka v bežné dni (no aj ako pás látky na oviniutie seba i dieťaťa): *Babička zeberú odevák a ideme ven* (Šurany, o. Nové Zámky), *Ňaňa schvat'li od'evádz a ta sa vo* (Kalinovo, o. Lučenec), *Dala si od'evák* (Bzovík, o. Krupina). To, že išlo o pomerne veľký kus šatky, potvrdzuje i doklad z Klina pri Námestove: *A dachtora len chod'ila a hľad'ela ukradnuť, jeden kuseg už kcela ťahad' rukom a'lebo si šatkom od'evačkom prikriľa a kcela ťahať ku sebe*.

Ako zimná šatka cez plecia sa v oblasti stredného Slovenska používala aj *šávotka* (s nárečovými variantmi *šávotka* alebo *šabolka*). Do nečasu nevyšli ženy bez toho, aby si na seba nedali *šatku, takú šávotku* (Poniky, o. Banská Bystrica), no i keď *stará mama šla do fujavici, zaviazala si po pás šávotku* (Kráľiky, o. Banská Bystrica). Na území stredného Slovenska, najmä na Orave a v Liptove, by nás mohol prekvapiť výraz *kutľovka*, teda pletený vlniak prehodený cez plecia: *Ťetko, máte fajnovú kutľovku na sebe!* (Bziny, o. Dolný Kubín), *kutlovka* (Hubová, o. Ružomberok).

Pre oblasť Gemera je charakteristický vlniak nazývaný *hantuch, šávolovi hantúšok*, ako aj *veľká hantuška*. Počas chladných dní sa v tejto oblasti prikrývajú i *pokrovcom* alebo *pokrovčokom*: *Žene voľakode ňenosele kabáťe, a'le kožuške a na to teplej pokrovec* (Selce, o. Rimavská Sobota).

Vo východoslovenských nárečiach sú i vo význame vlniak typické výrazy *chustka, veľká chustka, žimušna chustka a husta*: *Veš sebe hustu, bo budze viter duc!* (Klčov, o. Levoča). Nielen počas vetra, no i v nepriaznivejšom počasí žena teda *namesco geroka nošila chustku* (Medzany, o. Sabinov), *chustku na sebe le mala* (Rudlov, o. Vranov nad Topľou). Teplú šatku na zimu v oblasti Prešova nazývali aj *šal*, v Prešove a Košiciach sa zas nosila *šalejka*, šatka uväzovaná na krížoch. Pre severný Zemplín bola typická zasa veľká vlnená šatka *francija*: *Francije me nošili i na sebe i na hlave* (Žalobín, o. Vranov nad Topľou).

Ešte iný druh šatky, vlniaka prehadzovaného cez plecia, ponúka lexikálna kartotéka dialektologického oddelenia. Nedá sa nespomenúť teplá troj-

uholníková šatka *kosička*, ktorú si ženy prekrižovali na prsiach a na chrbte sa uväzovala: *Kosičku nám mať previazala križom pres prsá, strapce viseli nadol* (Brezovica, o. Trstená).

Predstavená téma nám umožnila nahliadnuť na šatku ako súčiastku kroja z lingvistického pohľadu. Na základe bohatého dokladového materiálu sme zistili, že slovenské nárečia majú na pomenovanie šatky v jej rozličných veľkostiach a funkciách, ako aj v závislosti od materiálu, z ktorého je zhotovená, veľký výber výrazových prostriedkov.

LITERATÚRA

Archív dialektologického oddelenia JÚLEŠ SAV (rukopisné mapy a vyplnené dotazníky k 4. zv. Atlasu slovenského jazyka).

Archívne fondy a kartotéky nárečového oddelenia Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV.

HABOVŠTIAK, Anton: Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Časť prvá: Mapy. Časť druhá: Úvod – komentáre – dotazníky – indexy. 1. vyd. Bratislava: Veda 1984. 368 s.

KRÁLIK, Eubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s. ISBN 978-80-224-1493-7.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková – M. Považaj. 4., doplnené a upravené vydanie. Bratislava: Veda 2003. 985 s. ISBN 80-224-0750-X.

NOSÁLOVÁ, Viera – PALÍČKOVÁ, Jarmila: Naše kroje. Bratislava: Mladé letá 1988. 289 s.

NOSÁLOVÁ, Viera: Slovenský ľudový odev. Martin: Osveta 1983. 220 s.

Slovník slovenského jazyka. IV. S – U. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1964. 760 s.

ROZLIČNOSTI

Interpunkcia pri dvojčlenných spojkách skôr – ako, viac – ako

V kolektíve odborníkov slovenčinárov vznikla nezhoda v tom, ako treba napísať spojenie *ja som chcel viac chápať ako súdiť*, ktoré je súčasťou súvetia vybraného z diela Andreja Chudobu: *Morálka je súd a ja som vždy chcel viac chápať ako súdiť, možno preto, že som sa chcel oslobodiť od bezútešnosti, ktorú mi ponúkal zákon*. Otázkou je, či pred slovom *ako*, ktoré je súčasťou dvojčlennej priradovacej spojky *viac – ako*, má tu stáť čiarka alebo nie. Stanovisko podporujúce písanie čiarky sa odvolávalo na to, že spojkou *viac – ako* sa tu spájajú dva gramaticky rovnocenné neurčitky, ktoré možno pokladať za viacnásobné súčasti zloženého vetného člena, t. j. v danom prípade zloženého prísudku. Zloženosť tohto prísudku potvrdzuje to, že tieto viacnásobné neurčitky sa ako lexikálna súčasť daného zloženého vetného člena spájajú so spoločnou gramatickou časťou, ktorá je zastúpená určitým tvarom modálneho pomocného slovesa *chcieť* v podobe prvej osoby jednotného čísla *chcel som*. Proti písaniu čiarky pred druhou súčasťou dvojčlennej spojky *viac – ako* stáli argumenty, že v spojení nejde o určité slovesné tvary, ktoré by bolo možné hodnotiť ako plnohodnotné vety a porovnávať ich s takými preukaznými prípadmi, aké predstavuje povedzme prirovnávací spôsobová vedľajšia veta uvedená spojkou *ako*, prípadne inou prirovnávacou spojkou, pričom takáto vedľajšia veta je súčasťou podradovacieho súvetia povedzme typu *Smial sa, ako sa smejú jemu podobní žartovne naladení ľudia*.

Pri hľadaní presvedčivej odpovede, opretej o zodpovedajúcu kodifikačnú príručku, sme najprv siahli za Pravidlami slovenského pravopisu (4., nezmenené vydanie z roku 2013), ale tu sme ju nenašli. Hľadali sme aj v akademickej Morfológii slovenského jazyka z roku 1966, no zistili sme, že takáto dvojčlenná spojka sa v tomto diele ani nezachytáva. A nevyskytuje sa v ňom ani synonymná dvojčlenná spojka *viac, viacej – ako*. Spojky tohto znenia sa nezachytávajú ani v staršom Slovníku slovenského jazyka, ktorého šesť die-

lov vychádzalo v rokoch 1959 – 1968. V piatom diele tohto slovníka z roku 1965 v rámci heslovej state *viac i viacej* sa v 6. význame síce uvádzajú dva príklady s dvojčlennou priradovacou spojkou *viac – ako*, no len ako doklady na prvú časť spojky, t. j. *viac*, pričom celá heslová stať nesie označenie príslovka. To značí, že o dvojčelenej spojke *viac – ako* sa tu vonkoncom neuvažuje.

Napokon sme tieto spojky vyhľadali v Krátkom slovníku slovenského jazyka (4., doplnené a upravené vydanie z roku 2003; ďalej KSSJ) a tam sa obidve spracúvajú v príslušných heslových statiach. Sú to heslové state venované slovám *viac* a *skôr*, ktorých slovnodruhovú podoby sú spracované v spoločných heslách ako slovnodruhovú homonymá. Slovo *viac* s variantom *viacej* sa v KSSJ hodnotí predovšetkým ako nesklonná základná neurčitá číslovka, ďalej ako príslovka so štyrmi významami a napokon vo výraze *viac, viacej – ako* aj ako priradovacia spojka, vyjadrujúca „vylučovací vzťah s uprednostnením prvého člena“ (c. d., s. 831); za týmto opisom výkladu sa po čiarku uvádza ako synonymná aj dvojčlenná spojka *skôr – ako*.

Podobne sa v KSSJ spracúva slovo *skôr*: na prvom mieste je to príslovka s tromi významami a na druhom mieste je to spojka, pričom sa v našom jazyku využíva ako priradovacia aj ako podradovacia spojka. V priradovacej funkcii sa používa ako súčasť dvojčelenej spojky *skôr – ako, než, (a) nie* a rovnako vyjadruje „vylučovací vzťah s uprednostnením prvého člena“ (c. d., s. 671). V podradovacej platnosti opätovne vo výrazoch *skôr ako, skôr než* uvádza časovú vedľajšiu vetu. Napokon v tretej časti tejto heslovej state sa uvádza platnosť slova *skôr* ako zdôrazňovacej častice.

Na sformulovanie odpovede na otázku, či sa pred druhou časťou dvojčelenej spojky tu má alebo nemá písať čiarka, sú veľmi dôležité a zároveň návodné ilustračné príklady, ktoré sa v tomto slovníku uvádzajú za vysvetleniami významov. Pritom pokladáme za dôležité vziať do úvahy nielen príklady s neurčitkom, lež aj s ďalším neurčitým slovesným tvarom, konkrétne s trpným prídastím. To ukazuje, že dvojčlennou spojkou môžu byť do spoločnej syntagmy spojené rozličné tvary slovesnej aj mennej sústavy nášho spisovného jazyka. A nachodíme tu aj zreteľné odlíšenie ilustračných príkladov s neurčitými slovesnými tvarmi od príkladov s určitými slovesnými tvarmi, ktoré fungujú v pozícii prísudku

dvojčlennej vety. Toto slovníkové odlišenie slovesných tvarov spojených dvojčlennou spojkou *viac, viacej – ako* podľa toho, či ide o určitý alebo neurčitý slovesný tvar, pokladáme za závažné, keďže nás priamo privádza k odpovedi na predloženú otázku. Pri dvojčlennej spojke *viac, viacej – ako* sa totiž v KSSJ uvádzajú dva ilustračné príklady, ktoré sú z hľadiska kladenia čiarky zreteľne rozlíšené: *vstal od stola viac hladný ako najedený; na stolčeku viac čupel, ako sedel*. Pri dvojčlennej spojke *skôr – ako* sa uvádza príklad s neurčitkom, ktorý akoby prinášal síce nepriamu, ale jednako len praktickú odpoveď na našu otázku: *skôr by sme mali robiť ako čítať*.

Z citovaných príkladov je zjavné, že v KSSJ sa vlastnými slovníkovými postupmi dáva jasne čitateľná odpoveď na to, ako treba používať čiarku pri dvojčlenných spojkách *viac, viacej – ako* a *skôr – ako*: keď ide o neurčité slovesné tvary, ktoré samy osebe nemajú vetnú platnosť, t. j. o prídavné, prípadne širšie aj o adjektívum, alebo o neurčitok, čiarka sa pred druhou časťou dvojčlennej spojky, t. j. pred slovom *ako*, nepíše. Naproti tomu keď ide o určitý slovesný tvar ako plnohodnotný nositeľ vetnej platnosti daného vyjadrenia, opierajúci sa o predikačné kategórie spôsobu a času, píše sa pred druhou časťou dvojčlennej spojky čiarka. Veľmi presvedčivo a pre čitateľa návodne vyznieva najmä riešenie predstavené pri spojke *viac, viacej – ako*: tu sa totiž príklad s neurčitým slovesným tvarom, prípadne s adjektívom uvádza (ako písaný bez čiarky) tesne vedľa príkladu s určitým slovesným tvarom (pri ktorom sa pred druhým členom používa čiarka). Písanie čiarky je tu odôvodnené spomínanou vetnou povahou určitého slovesného tvaru a takéto riešenie je v súhlase aj so spomínanými prípadmi so spojkou *ako* stojacou na čele prirovnávacej spôsobovej vedľajšej vety. Tento spôsob písania čiarky, ako sme videli, má presvedčivé syntaktické odôvodnenie a v slovenskej pravopisnej sústave má už dlhšiu tradíciu.

V súhlase s tým, čo sme povedali o spôsobe písania alebo nepísania čiarky v dvojčlenných výrazoch *skôr – ako* a *viac, viacej – ako* v KSSJ, je aj záver o spôsobe riešenia výskytu či nevýskytu čiarky v súvetí uvedenom na začiatku nášho príspevku: v citovanom súvetí *Morálka je súd a ja som vždy chcel viac chápať ako súdiť, možno preto, že som sa chcel oslobodiť od bezútešnosti, ktorú mi ponúkal zákon* sa pred druhou časťou dvojčlenného

spojkového výrazu podľa platných zásad o písaní čiarky v našej pravopisnej sústave čiarka nepíše.

V záverečnom zhrnutí možno zovšeobecnene konštatovať, že hoci písanie čiarky je syntaktický, ale najmä pravopisný problém, Pravidlá slovenského pravopisu sa nemôžu zaoberať meritórnym rozhodovaním o každom jednotlivom pravopisnom probléme, viazanom na konkrétne slovo či výraz; ich základným poslaním je skôr predstaviť základné pravidlá, rozviesť príslušné druhy a typy vyskytujúcich sa javov a doložiť ich presvedčivými príkladmi. Na druhej strane je tu výkladový slovník, v danom prípade KSSJ, ktorý zachytáva a vysvetľuje význam jednotiek slovnej zásoby jazyka a zo svojej podstaty venuje pozornosť relevantným slovám a výrazom spomedzi všetkých slovných druhov vrátane spojok a spájacích výrazov. Ako sme videli na príklade dvojčlenných priraďovacích spojok *viac*, *viacej – ako*, *skôr – ako*, špecifickými lexikografickými metódami a postupmi je výkladový slovník pri jednotlivých slovných jednotkách schopný zachytiť aj citlivé pravopisné otázky vrátane písania či nepísania čiarky, a to aj v podobe jemne odlišených ilustračných príkladov.

Už len na potvrdenie správnosti pravopisného riešenia prijatého v KSSJ môžeme spomenúť, že bez čiarky sa zapisujú aj spomínané príklady na dvojčlennú priraďovaciu spojku *viac – ako* uvedené v Slovníku slovenského jazyka. Pravdaže, príklady citované v tomto slovníku sa netýkajú neurčitých slovesných tvarov; spojka *viac – ako* tu v dvoch relevantných príkladoch spája viacnásobné podstatné mená a prídavné mená. Platí tu však hlavná výhrada, že sa nespomína osobitná spojka *viac – ako*, pričom v celej heslovej stati sa tu o slove *viac* hovorí len ako o príslovke. Rozdiel v spracovaní rozoberanej témy dvojčlenných spojok v citovaných slovníkoch okrem iného svedčí aj o pokroku nášho jazykovedného bádania v ostatnom polstoročí a osobitne lexikografickej teórie a praxe na Slovensku.

Ján Kačala

Šuštiak, šuštiaky, šuštiakovina

Dnešní šesťdesiatnici a sedemdesiatnici si isto dobre pamätajú, že v 60. rokoch minulého storočia bol nevyhnutnou súčasťou šatníka mladších ľudí ľahký nepremokavý plášť väčšinou oceľovomodrej farby, pre ktorý sa vžilo označenie *šušťák* alebo *šuštiak*. Týmto slovám sa v tom čase venovali samostatné príspevky v knižkách *Jazyková poradňa 5 (Šusták, šušťák, šuštiak – dažďový plášť*, s. 175 – 176; Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968) a 1000 poučení zo spisovnej slovenčiny (*dažďový plášť, nie „šuštiak“*, s. 46; Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1974), v ktorých sa označili ako nevhodné na pomenovanie odevu a namiesto nich sa odporúčal viacslovný termín *plášť do dažďa* alebo *dažďový plášť*.¹ Autor oboch príspevkov však už vtedy múdro predvídal, že život slov často nezávisí od odporúčaní jazykovedcov, keď v závere konštatoval: „Nerobíme si ilúzie, že sa po tejto našej poznámke slovo *šuštiak* na označenie módného plášťa z nepremokavého materiálu už používať nebude.“ Slová *šuštiak* a *šušťák* sa nielenže používajú ďalej, ale aj napriek tomu, že sa v slovenských slovníkových dielach (s výnimkou Retrográdneho slovníka slovenčiny z r. 1976) doteraz neuvádzali, dočkali sa svojej renesancie v časoch, keď už tento druh odevu dávno nebol v móde a mladšia generácia ho vôbec nepoznala. Boli to 90. roky, keď sa slovami *šušťáky* alebo *šuštiaky* začalo označovať iné oblečenie – dvojdielny športový komplet (nohavice + bunda na zips) z ľahkého syntetického materiálu väčšinou pestrých farieb –, ktorého obľúbenosť vzrástla natoľko, že sa nenosilo iba pri športe, ale aj na bežné aktivity. Zo slov *šuštiaky/šušťáky* vznikli aj odvodeniny – prídavné meno *šuštiakový/šušťákový* a substantívum *šuštiakovina/šušťákovina* vo význame „textilný materiál, z ktorého sa šuštiaky vyrábali“. O aktuálnosti uvede-

Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

¹ Štylistické hodnotenie výrazov *šušťák* a *šuštiak* (vtedy v pôvodnom význame „plášť“) sa neskôr zmenilo: kým v roku 1968 sa v spomínanom príspevku zaradili medzi slangové výrazy, napríklad v Česko-slovenskom slovníku z r. 1979 sa už slovo *šuštiak* (ako slovenský ekvivalent českého výrazu *šusták*) kvalifikovalo ako hovorové.

ných pomenovaní svedčia aj tisíce dokladov v korpuse Omnia Slovaca III Maior (18.01)², z ktorých na ilustráciu ďalej vyberáme:

1. **Šuštiak/šušťák**

1.1. V pôvodnom význame „plášť“ nájdeme v korpuse doklady na podobu **šuštiak**: *Kto však v tom čase nemal džínsy, dederonku, kravatu na gumičke, dvojradové sako, špicaté topánky a taliansky šuštiak, ten nebol plnohodnotným človekom. – Okrem toho boli v móde takzvané šuštiaky – to boli pršiplášte, údajne nepremokavé, a keď ste si ich vyzliekli, dali sa zložiť do malinkého vrecúška a celé sa to dalo strčiť do vrečka.*

1.2. Slovo **šuštiak/šušťák** sa (hlavne v inzerátoch) používa aj na označenie látky, z ktorej sa šijú športové súpravy: *Vrchný materiál je šuštiak, takže nepremokne. – Červená kombinéza s nožičkami, veľkosť 68/74. Na povrchu šuštiak, vo vnútri biela kožušinka. – Výrobca použil jemný šušťák s nepremokavou úpravou. – Pekná vestička s kapucničkou, kombinácia šušťáku a menčestru.*

2. **Šuštiaky/šušťáky**

2.1. Vo význame „súprava“ sa v tvare pomnožného podstatného mena používajú obidve podoby **šuštiaky** aj **šušťáky**: *Z hracej plochy sme sa vrátili v úplne premočených červených šuštiakoch. – Nezamaskovaná páchatelka v okuliaroch a športovom oblečení (šuštiakoch) prišla k čerpadlu pešo a do sklenej fľaše si načerpala dva litre benzínu. – Milované ihličky som vymenila za tenisky a elegantné kostýmy za športové šušťáky. – Kde sú tie časy starých šušťákov, ktoré viac šušťali a púšťali, ako neprepúšťali...*

2.2. Označenie **šuštiaky/šušťáky** sa okrem celej súpravy používa aj na pomenovanie len jednej časti tohto kompletu – nohavíc: *Športová bunda, ktorú by ste si na prvý pohľad obliekli tak akurát k džinsom alebo k šuštiakom. – Za autami stál nízky chlap vo farebných šuštiakoch a v tielku. – Svojimi typickými uniformami, ktoré pozostávajú z perovej vetrovky, diskrétnych tep-*

² Omnia Slovaca III Maior (18.01) je interný korpus slúžiaci pre potreby pracovníkov JÚEŠ SAV, ktorý vznikol zlúčením všetkých slovenských korpusových dát dostupných v roku 2018 v Slovenskom národnom korpuse (SNK prim-6.1). Jeho súčasťou sú aj korpuse Europeana + OpenSubtitles + Wikipedia + Wanda + skTenTen + Araneum + Cassovia + web-3.0 (part), Version 4.1.30 (build #b044) a jeho veľkosť je 4,95 miliardy tokenov (textových slovných tvarov vrátane interpunkčných znamienok).

lákov alebo „**šušťák**“, vzbudili pozornosť mnohých cestujúcich. – *Móda: šušťáky nahrádzajú šponovky.*

3. **Šušťakový/šušťakový**

Prídavné meno sa najčastejšie spája so slovami *súprava, komplet, bunda, nohavice, tepláky, vetrovka*: *U nás športové prvky do módy nevnašali ani tak nadšenci aerobiku ako komunita vekslákov, ktorí nosili šušťakové teplákové súpravy s teniskami aj do drahých hotelov a reštaurácií. – Vôbec som nepredpokladala, že ten mladík v šušťakových teplákoch sa o pár mesiacov stane mojím manželom. – Mal oblečenú čiernu šušťakovú bundu a biele tričko. – Počuť len šuchot šušťakových vetroviak, tichý dupot nôh na asfalte a občas nezrozumiteľné zamrmlanie.*

4. **Šušťakovina/šušťakovina**

Na označenie látky, z ktorej sa súpravy šijú, používa sa substantívum v dvoch podobách: *Keď si dnes prepočítate, koľko stojí meter šušťakoviny, je takéto využitie odevu zo second handu naozaj výhodné. – Obuté mal topánočky z látky, ktorá mi pripomínala šušťakovinu, chrániace labky pred ušpinením. – Takéto vesty sa často vyrábajú zo šušťakoviny, aby boli vodeodolné, a teda ochránili proti dažďu i snehu. – Predný diel mikiny je kombinovaný so šušťakovinou a sú na nej vrecká.*

Motiváciou pomenovania *šušťak* bol (porov. aj spomenuté jazykové príspevky) šuchotavý, šušťavý zvuk, ktorý materiál pri používaní odevu vydával. K slovesnému základu *šušť-* sa pridala prípona *-ák*, presnejšie jej alternovaná podoba *-iak* nasledujúca po mäkkej spoluhláske *-t'-*. Hoci sa v jazykových príspevkoch spomenutých v úvode konštatovalo, že ide o „názov s nevyhovujúcou a nedostačujúcou motiváciou“, pretože „šušťanie nie je na pomenovanie nového druhu odevu dostačujúci motivačný znak“, nemožno mať k podobe *šušťak* a príslušným odvodeninám *šušťaky, šušťakový, šušťakovina* výhrady. Podobne sa na základe zvuku, ktorý pri používaní vydávajú, označili v slovenčine aj iné predmety (pri feminínach príponou *-ačka*), napríklad *pukačka* „sponka do vlasov, ktorá pri zapínaní vydáva zvuk podobný puknutiu“ či *búchačka* „strelná zbraň (puška, pištoľ)“ (porov. Krátky slovník slovenského jazyka). Zo slovotvorného hľadiska možno nájsť analógiu pri iných dvojiciach slov fungujúcich s príponou *-iak* aj *-ák*, napr. *baloniak/baloňák, nákladiak/nákladák*, kde podoby s príponou *-iak* (*baloniak, nákladiak*) sú hovo-

vé, teda spisovné, a podoby s príponou *-ák* (*baloňák, náklad'ák*) sa štýlisticky kvalifikujú ako subštandardné, čiže nespisovné (porov. Krátky slovník slovenského jazyka, 2003; Slovník súčasného slovenského jazyka, 2006, 2015). Rovnako možno preto hodnotiť aj výrazy, ktoré sú predmetom nášho príspevku: podobu *šuštiak* a jeho odvodeniny *šuštiaky, šuštiakový, šuštiakovina* ako hovorové slová, no pri podobách s príponou *-ák* – *šušťák, šušťáky, šušťákový, šušťákovina* – možno iba konštatovať, že sú nespisovné.

Aj keď sledované výrazy *šuštiak, šuštiaky, šuštiakový, šuštiakovina* nefungujú ako odborné termíny – v prípade *šuštiaku* je to *balónový plášť*, resp. *plášť do dažďa*, pri označení *šuštiaky* ide o (*nepremokavú*) *športovú súpravu* a pri názve materiálu *šuštiakovina* je azda odborným pomenovaním textilie výraz *vetrovkovina* (potvrdzujú to doklady na internete, kde sa používajú obidva výrazy na rovnaký druh materiálu, alebo sa pri pomenovaní *vetrovkovina* akoby na bližšiu špecifikáciu uviedlo označenie *šuštiakovina*) –, ako spisovné hovorové výrazy ich navrhujeme spracovať aj v príslušnom zväzku Slovníka súčasného slovenského jazyka.

Iveta Vančová

Čo je apka?

V súvislosti so zvýšeným kontaktom s cudzími jazykmi, najmä s angličtinou, sa v posledných desaťročiach do slovnej zásoby slovenčiny preberajú cudzie slová, ktoré sa v nej rozličným spôsobom adaptujú. Pozorujeme aj rozširovanie významu zväčša internacionálnych slov, ktoré už v našej slovnej zásobe jestvujú dávnejšie. Pri množstve noviniek napr. v oblasti informačných technológií je to prirodzené. Napríklad pri podstatnom mene *konto* pribudol v Slovníku súčasného slovenského jazyka H – L (2011, ďalej SSSJ) k pôvodnému významu „záznam o stave a po-

Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

hybe finančných prostriedkov, účet“ aj nový význam z oblasti informatiky „súbor práv používateľa vo vzťahu k viacpoužívateľskému systému; záznam o týchto právach“; pri podstatnom mene *ikona* sa už aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (2003, ďalej KSSJ), ako aj v SSSJ objavil okrem iných význam „malý schematický obrázok predstavujúci akciu alebo súbor; symbol na obrazovke počítača udávajúci určitú informáciu“; podstatné meno *luneta*, ktoré má terminologickú platnosť vo viacerých oblastiach, napr. v architektúre, vo výtvarnom umení, v histórii a technike, sa v oblasti informačných technológií začalo používať na označenie otočného obvodového krúžku inteligentných hodínok (dávnejšie napríklad pri potápačských hodinkách); podobne podstatné meno *panel* nadobudlo viaceré nové významy, napr. význam „panelová diskusia“, ktoré sa v KSSJ síce hodnotí ako subštandardné, ale používa sa aj vo vedeckovýskumnej sfére napr. v spojení *hodnotiaci panel* v súvislosti s akreditáciou, hodnotením pracoviska.

Témou nášho príspevku je však podstatné meno latinského pôvodu *aplikácia*, ustálené v slovnej zásobe slovenčiny už dávnejšie. V KSSJ sa pri tomto hesle uvádzajú len dva významy – „aplikovanie“ a „nášivka“. V SSSJ A – G (2006) je spracované podrobnejšie, pribudli dva významy. Keďže od vydania tohto výkladového slovníka už uplynul istý čas, ani tu sa neuvádza nový význam „používateľský aplikačný program vo výpočtovej technike a v informatike pomáhajúci používateľovi pri uskutočňovaní činnosti určitého konkrétneho typu“. Aplikácie sa používajú napríklad pri manipulácii s textami, číslami, grafikou a pod. a môžu byť združené do aplikačných balíkov, napr. kancelárskych.

V poslednom čase sa veľmi rozšírili tzv. inteligentné či smart mobilné telefóny, pri ktorých je telefonovanie len základná funkcia a slúžia zároveň aj na nakupovanie, platenie, vybavovanie e-mailov, kontrolu bankových účtov, ovládanie prístrojov či zabezpečovacích zariadení, na zisťovanie predpovede počasia, hranie hier, čítanie atď. V tejto súvislosti sa často uplatňuje slovné spojenie *mobilná aplikácia* vo význame „používateľský program určený pre mobilné telefóny (zobrazovaný v podobe ikony na displeji)“. Väčšinu spomínaných funkcií telefónu totiž umožňujú práve mobilné aplikácie – od základných, ako je budík, kalendár, kalkulačka, mapa, správy, fotoaparát, kamera a pod., až po množstvo iných, dokonalejších, ktoré si

možno (aj zadarmo) stiahnuť do telefónu podľa potreby v internetovom obchode (ktorý je takisto len aplikácia), či rozličných komerčných bankových a iných aplikácií potrebných na manipuláciu s účtami atď. Na internete nájdeme dostatok príkladov na používanie slovného spojenia *mobilná aplikácia* alebo len slova *aplikácia*, napr. *Vďaka mobilnej aplikácii Tatra banka budete mať svoj internetbanking stále pri sebe.* – *Mobilná aplikácia VŠZP, ktorá môže zachrániť život.* – *Oficiálna aplikácia mesta Bratislava ponúka domácim aj zahraničným návštevníkom zaujímavé a užitočné informácie, ktoré vám uľahčia a spríjemnia pobyt v Bratislave* a pod. O novosti či rýchlosti rozšírenia slovného spojenia *mobilná aplikácia* svedčí i skutočnosť, že toto spojenie sa nezachytáva ani v SSSJ M – N (2015) pri prídavnom mene *mobilný*.

V dôsledku všeobecného rozšírenia tejto technológie sa v jazykovej praxi prejavuje potreba používateľov jazyka zekonomizovať prejav a namiesto dvojslovného spojenia použiť jednoslovné. Samozrejme, vo veľkej miere sa používa jednoducho len jeden člen slovného spojenia, teda podstatné meno *aplikácia*, ale keďže ide o niečo, čo sa využíva každodenne, vznikla potreba používať najmä v neformálnej komunikácii menej oficiálny výrazový prostriedok, konkrétne slovo *apka*, resp. *appka*, ktoré sa používa v oboch uvedených pravopisných podobách a ktoré bolo inšpiráciou na napísanie tohto príspevku. Niekoľko príkladov jeho používania z internetu: *Appky nemusia znamenať len hry.* – *Najlepšie mobilné appky.* – *V sérii článkov Dobrá appka sme sa pozreli na spolu 72 aplikácií z rôznych oblastí a s rôznymi zameraniami.* – *Po klepnutí na položku Apky sa zobrazia nové aplikácie a rebríčky oblúbenosti a k dispozícii je aj prezeranie podľa kategórií.* – *Klepnite na položku Preusporiadať apky.* – *Napriek tomu, že tmavý režim Dark Mode pre iOS nie je oficiálne k dispozícii ako pre macOS, displej iPhone X podporuje apky s tmavými tónmi* a pod.

Podoba *appka* bola utvorená z anglického slova *application*, resp. z jej skrátenej podoby *app* pridaním prípony *-ka* k prvej slabike východiskového slova *application*. Pre slovenčinu je prirodzenejšie vychádzať zo zdomácneneho slova *aplikácia*, čoho výsledkom je podstatné meno *apka*. Takýto slovotvorný postup je typický hlavne pre mládežnícky slang, porov. *depre-sia* – *depka*, *infúzia* – *infúzka*, *špecializácia* – *špecka*, *zmrzlina* – *zmrzka*,

angličtina – anglina, medicína – medina, atmosféra – atmoška, samoobsluha – samoška.

Záver: Z dvojice podôb *appka/apka*, ktoré sú známe v skupine (hlavne mladých) používateľov mobilných telefónov, odporúčame uprednostniť podobu *apka* utvorenú zo slova *aplikácia*. Zo slovotvorného hľadiska sa slovo *apka* zaraďuje medzi slangové výrazy, ako napr. *depka, matika, zmrzka*.

Sibyla Mislovičová

SPRÁVY A POSUDKY

Krížom-krážom

[KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela – KRCHOVÁ, Zuzana – TICHÁ, Hana: Krížom-krážom. Slovenčina A1. Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 187 s. ISBN 978-80-223-2441-0.

KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela – KRCHOVÁ, Zuzana – TICHÁ, Hana: Krížom-krážom. Slovenčina A1. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 203 s. ISBN 978-80-223-4552-1.

KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – BALŠÍNKOVÁ, Dorota – KRCHOVÁ, Zuzana – MOŠAŤOVÁ, Michaela – TICHÁ, Hana: Krížom-krážom. Slovenčina A2. Bratislava: Univerzita Komenského 2012. 207 s. ISBN 978-80-223-3265-1.

KAMENÁROVÁ, Renáta – GABRÍKOVÁ, Adela – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – MOŠAŤOVÁ, Michaela – BALŠÍNKOVÁ, Dorota – KLESCHTOVÁ, Zuzana: Krížom-krážom. Slovenčina B1. Bratislava: Univerzita Komenského 2011. 251 s. ISBN 978-80-223-3035-0.

GABRÍKOVÁ, Adela – KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – TICHÁ, Hana: Krížom-krážom. Slovenčina B2. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 247 s. ISBN 978-80-223-3660-4.

LOS IVORÍKOVÁ, Helena – ŠPANOVÁ, Eva – KAMENÁROVÁ, Renáta – MOŠAŤOVÁ, Michaela – KLESCHTOVÁ, Zuzana – TICHÁ, Hana: Krížom-krážom. Slovenčina A1 + A2. Cvičebnica. Bratislava: Univerzita Komenského 2015. 231 s. ISBN 978-80-223-3826-4.

KAMENÁROVÁ, Renáta – ŠPANOVÁ, Eva – LOS IVORÍKOVÁ, Helena – MOŠAŤOVÁ, Michaela: Krížom-krážom. Metodická príručka. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 358 s. ISBN 978-80-223-4708-2.]

Rozširovanie jazykových kompetencií možno v tejto dobe považovať za fenomén, ktorý nie je podmienený iba prirodzenou ľudskou túžbou po sebazdokonaľovaní, ale v súčasnosti je snaha ovládať cudzie jazyky spojená najmä s bohatšou ponukou pracovných či študijných príležitostí. Popri vyučovaní rozšírených svetových jazykov si v našom prostredí svoje miesto našla aj výučba slovenčiny ako cudzieho jazyka, ktorú na Slovensku najvýraznejšie reprezentuje Studia Academica Slovaca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Inštitúcia sa okrem vzdelávania cudzincov v oblasti slovenského jazyka a kultúry zaoberá aj propagáciou

našej krajiny v zahraničí, organizáciou letnej školy slovenského jazyka, odbornou prípravou nových lektorov a tiež tvorbou učebníc vychádzajúcich pod názvom *Krížom-krážom*, ktoré sú oporným materiálom pre študentov aj lektorov a využívajú sa pri individuálnych aj skupinových hodinách. Názov *Krížom-krážom* si autorky „vybrali preto, lebo najlepšie odzrkadľuje v celej sérii snahu nielen o prepojenie rôznych aspektov gramatiky s bežnými a frekventovanými situáciami, ale aj o systematické sprostredkovanie faktografických reálií o Slovensku a slovenskej kultúre“ (2018, s. 6).

Prvá zo série kníh vznikla v roku 2007 pre jazykovú úroveň A1 (jej doplnená verzia vyšla v roku 2018). Obsahuje 10 lekcí, ktorých cieľom je rozvoj základných komunikačných zručností, čítania s porozumením a písania na uvedenej úrovni. V úvode učebnice sa študenti zoznamujú so štyrmi postavami, ktoré ich študijným materiálom sprevádzajú až po úroveň B2. Autorky si výber ich národností, vlastností a záujmov vybrali cielene, čím sa postavy stali pre študujúcich bližšie a v mnohých situáciách sa s nimi môžu stotožniť, a to najmä v prípade Carla (z Talianska) a Johanny (z Nemecka), ktorí sa rovnako ako frekventanti zoznamujú so slovenskými reáliami. Oporou v tomto procese sú im Slováci a zároveň súrodenci Róbert a Zuzana. Učebnica je svojim komplexným obsahom informácií a komunikačných situácií vhodná pre tých, ktorí prišli na Slovensko nielen študovať, ale aj pracovať. Preto Johanna a Zuzana sú študentkami na univerzite a Carlo s Róbertom sú zamestnaní a neskôr spolu začnú podnikáť. Každá z desiatich lekcí sa začína úvodnou stranou s tematickou fotografiou, ktorá ponúka lektorovi široké spektrum možností, ako motivovať a podnietiť záujem študentov o tému, ktorou sa budú v nasledujúcich hodinách zaoberať. Lekcie ďalej pozostávajú z piatich ozvučených dialógov, ktorých náročnosť sa postupne zvyšuje a ktoré sú sprevádzané aj ruchmi v pozadí dialógu v závislosti od situácie a priestoru (v reštaurácii, na vlakovej stanici a pod.). Neoddeliteľnou súčasťou jednotlivých lekcí je aj gramatická zložka, ktorá je v rámci učebníc logicky rozložená tak, aby študenti postupne dosahovali požadované komunikačné a gramatické štandardy prináležiace každej jazykovej úrovni. Časť venovaná gramatike je spracovaná v prehľadných tabuľkách, ktoré slúžia ako oporný materiál pre študentov počas výkladu lektora. Záver každej lekcie tvorí opakovanie nadobudnutých vedomostí pomocou niekoľkých praktických a kreatívnych

cvičení, ktoré sú svojím obsahom zamerané na gramatickú, písomnú aj komunikačnú zložku jazyka.

Za najťažšie v procese výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka možno považovať úvodné hodiny a osvojenie si nielen základných pravidiel jazyka, ale aj spoločenských konvencií v danej krajine. Koncepcia učebnice *Krížom-krížom A1* reaguje práve na tieto skutočnosti a svojím obsahom je mimoriadne nápomocnou v procese jazykovej aj kultúrnej integrácie cudzincov prichádzajúcich na Slovensko.

Cieľom úvodnej lekcie, ako už jej názov *Vitajte na Slovensku* naznačuje, je oboznámiť zahraničných študentov so základnými pravidlami komunikácie a slušnosti v našej krajine. Okrem toho im je predstavená slovenská abeceda, pravidlá výslovnosti a základné konverzačné frázy. Študenti by na jej konci mali ovládať pozdravy špecifické pre určitú časť dňa, dokázať sa predstaviť a vedieť rozlišovať medzi tykaním a vykaním. Získané kompetencie si detailnejšie rozširujú v nasledujúcej lekcii, kde sa zoznámia so slovesom *byť* a niektorými slovesami I. – IV. triedy a ich časovaním, s číslovkami, osobnými zámenami a gramatickými rodmi. Zároveň by študent na konci lekcie mal vedieť v stručnosti o sebe porozprávať a napísať základné informácie.

Tretia lekcia je lokalizovaná do prostredia školského internátu, a teda aj jej slovná zásoba je spojená s týmto priestorom, nie však výhradne. Ocitáme sa aj v kancelárii a v jednotlivých miestnostiach domu či bytu, kde je okrem iného možné osvojiť si lexiku vhodnú na orientáciu v priestore a tiež spoznať názvy predmetov a elektronických zariadení, s ktorými prichádzame do dennodenného kontaktu. Študenti sa učia priradiť týmto predmetom atribúty, keďže prídavné mená sú rovnako súčasťou lekcie. Na základe nadobudnutých vedomostí dokážu jednoducho opísať akýkoľvek dom, byt alebo izbu a orientovať sa v priestore.

V nasledujúcej lekcii si študenti upevnia svoje lexikálne znalosti z orientácie, pretože je celá venovaná mestám a miestam, najvýraznejšie Bratislave. Dokážu sa opýtať na cestu, poradiť správny smer a identifikovať základné časti mesta, budovy a jednotlivé inštitúcie a s nimi spojené profesie a pracovné činnosti. Oboznámia sa so základnými informáciami o Bratislave a podobne dokážu rozprávať aj o meste, z ktorého pochádzajú.

V piatej lekcii si osvoja niekoľko fráz týkajúcich sa nakupovania a gratulácie, rovnako aj zvyky spojené s oslavou. Gramatická zložka je zameraná na akuzatív singuláru, plurálu a modálne slovesá. Po absolvovaní tejto časti učebnice študenti tiež poznajú formálne i obsahové náležitosti motivačného listu, ktorý zároveň dokážu aj samostatne vytvoriť.

Ďalšia časť je tematicky spojená s prostredím reštaurácie, v ktorej sa študenti okrem základných fráz a lexiky spojených s touto témou zoznámia aj s tradičnými slovenskými pokrmami a nápojmi, ako napr. halušky, knedľa, zemiakový šalát, kofola atď. Gramatika je zameraná na inštrumentál a slovesá V. – VII. triedy doplnené o nepravidelné slovesá *stať sa* a *jesť*. Po absolvovaní tejto časti je študent schopný samostatne si objednať jedlo a pitie v reštauračnom zariadení, pozvať niekoho na večeru či objednať si taxík na cestu domov.

Siedma a ôsma lekcia sú svojím tematickým zameraním prepojené, keďže sa zaoberajú štúdiom na univerzite a prácou vo firme. Práve z dôvodu, že študenti slovenčiny ako cudzieho jazyka vo veľkej miere prichádzajú na Slovensko študovať alebo pracovať, bývajú u nich tieto dve témy považované za osobitne prospešný študijný materiál. Okrem užitočných informácií a reálií týkajúcich sa študentského a pracovného života sa v týchto dvoch častiach tiež naučia tvoriť minulé čas, používať lokál a slovesá VIII. – X. triedy. Na konci týchto dvoch lekcii študenti dokážu opísať svoj denný program, napísať štruktúrovaný životopis, poznajú priebeh pracovného pohovoru vo firmách na Slovensku, základy slangu a žargónu používaných na univerzite aj vo firme, internacionalizmy z pracovného prostredia, ako aj princípy fungovania a harmonogram tunajších univerzít.

Jadro predposlednej lekcie sa odohráva na konferencii, a tak ju možno považovať za voľné nadviazanie na predchádzajúce dve časti. Študenti by po jej absolvovaní mali vedieť vyplniť osobný dotazník, zaregistrovať sa na akomkoľvek podujatí, ovládať používanie a správny slovosled reflexívnych slovies. Rovnako sa oboznámia so slovnou zásobou potrebnou pri práci s počítačom a aj s hovorovými výrazmi používanými v komunikácii prostredníctvom četu.

Záverečná lekcia sa od predchádzajúcich odlišuje v tom, že je zameraná na opakovanie a utvrdenie doteraz nadobudnutých vedomostí. Jej podstatnú časť tvoria novinové články, ku ktorým patria cvičenia orientované na čí-

tanie s porozumením a schopnosť reagovať na jednotlivé otázky súvisiace s prečítaným textom.

Po absolvovaní všetkých desiatich lekcí v učebnici A1 sa účastníci kurzu plynule presúvajú o úroveň vyššie k materiálu, ktorý je spracovaný v *Krížom-krážom A2*, kde sa frekventanti okrem doplnenia pokročilejších gramatických informácií stretávajú s témami, ktoré ich svojím obsahom podnecujú k prehlbovaniu a rozširovaniu doteraz nadobudnutých komunikačných zručností, napr. *Čo radi robíte?*, *Vianoce u nás doma*, *Cestovať je dobrodružstvo*, *U lekára*, *Zavolajte neskôr, prosím*, *Výlet po Slovensku* či *Romantická večera*. Už svojím názvom referujú na komunikačné situácie, v ktorých sa počas života ocitne každý jedinec. Okrem základných fráz, ktoré sú na zvládnutie uvedených komunikačných situácií nevyhnutné, je učebnica doplnená o rozsiahlejšie tematické dialógy, pričom v každej lekcii sa nachádza k danej téme sprievodný text alebo článok z novín rozširujúci nadobudnutú lexiku. Niektoré z tém sú obohatené aj o vysvetlenie slangových slov, ktoré sú v slovenčine frekventované. Absolventi jazykovej úrovne A2 sú schopní komunikovať pomocou jednoduchých výrazov v rutinných situáciách vyskytujúcich sa v priebehu dňa.

Nadobudnuté jazykové kompetencie študenti ďalej rozvíjajú v učebniciach *Krížom-krážom B1* a *Krížom-krážom B2*. Tie sú zamerané najmä na rozširovanie komunikačných zručností a čítanie s porozumením. Na úrovni B1 sa v každej lekcii oboznámi s dvojicami aspektových a reflexívnych sloviess. Nová lexika sa vysvetľuje pomocou synonym alebo krátkeho opisu významu slova. Obsah jednotlivých lekcí je zameraný na život po ukončení štúdia. Učebnica sa začína promóciami a úradnými povinnosťami, ktoré pre absolventa vysokej školy vyplývajú, pokračuje hľadaním si vlastného bývania, poukazovaním na generačné rozdiely medzi ľuďmi, výberom dovolenky, opísaním procesu reklamácie, komparáciou podnikania a zamestnania, nevynecháva ani otázku kultúry a kultúrnych inštitúcií na Slovensku, približuje proces nahlásenia trestného činu a následného súdneho procesu a oboznamuje s politickým a volebným systémom v našej krajine. Desiata lekcia je odlišná od ostatných a tentoraz je realizovaná v podobe turistického sprievodcu po Slovensku. Každá z desiatich častí knihy je obohatená o sprievodné texty, ktoré dopĺňajú lexiku k téme a zároveň sú koncipované tak, aby po

ich prečítaní vznikol priestor na riadenú diskusiu či už medzi študentmi a lektorom, alebo študentmi navzájom.

Doteraz posledným titulom z výučbového materiálu *Krížom-krážom* je učebnica B2, ktorá vyšla v roku 2014. Je zameraná na témy zo súčasného života i z histórie, ako napr. manželstvo, financie a ekonomika štátu, komparácia médií v minulosti a súčasnosti, história Slovenska, ekológia, dejiny vysťahovalectva a národnostných menšín na Slovensku. Posledná lekcia je už tradične spracovaná odlišne, tentokrát vo forme brožúrky o jednotlivých regiónoch Slovenska a ich špecifikách. Predstavuje najznámejšie kultúrne pamiatky, nárečia, ľudové piesne a známych rodákov. Študenti si tiež osvoja postup písania správy, opisu, úvahy, reportáže, recenzie či populárno-náučného článku. Po absolvovaní tejto jazykovej úrovne sa zoznámia so slovenskými zvykmi a tradíciami, s niektorými frazeologizmami a majú aj základný geografický prehľad o Slovensku. Dokážu vytvoriť súvislý text na rôzne témy a relevantnými argumentmi podložiť svoje tvrdenia, rovnako by pre nich nemalo byť problematické viesť plnohodnotnú konverzáciu s rodeným Slovákom.

Využívaním *Krížom-krážom* pri štúdiu sa v súčasnosti študenti môžu dostať na stredne pokročilú úroveň v ovládaní slovenského jazyka, pričom učebnice na všetkých úrovniach spĺňajú podmienky Spoločného európskeho referenčného rámca. K úrovni A1 a A2 bola vytvorená cvičebnica určená na precvičenie lexiky a gramatických javov a k učebnici A1 vyšla v roku 2018 aj metodická príručka pre lektorov obsahujúca námety na vedenie hodín a obohatenie jednotlivých lekcí. Je vhodná pre začínajúcich, ale aj skúsených lektorov, pričom ju po vhodnej adaptácii možno používať aj pri výučbe na vyšších jazykových úrovniach. Autorky v nej približujú, aký postup zvolili pri spracovávaní gramatických, lexikálnych aj komunikačných častí. Vysvetľujú, prečo pri určovaní vzorov podstatných mien upustili od tých, ktoré sú pri výučbe slovensky hovoriacich študentov zaužívané, a namiesto nich používajú vzory *muž, kolega, plán, počítač, žena, stanica, loď, miestnosť, mesto, more, poschodie* a *dievča*. Tieto alternatívy si zvolili pre ich vysokú frekvenciu v slovenskom jazyku, ktorá umožňuje lepšie osvojenie si daných tvarov.

Grafická úprava kníh je na vysokej úrovni a študijné materiály sú vďaka tomu atraktívne pre mladších aj starších účastníkov kurzu. Učebnice naprieč

každou lekciovú obsahujú dômyselné ilustrácie poskytujúce široký priestor na dodatočné obohatenie lexiky, prípadne môžu poslúžiť ako inšpiračný materiál pri precvičovaní rozprávania. A práve komunikácia je to, čo možno považovať za najvýraznejší znak týchto učebníc. Gramatika je jej podriadená, pričom cieľom autoriek je naučiť študenta komunikovať a pripraviť ho na fungovanie v reálnom živote. To však neznamená, že gramatická stránka je potlačená, naopak, je sofistikovane zakomponovaná do dialógov a textov, pri ktorých dochádza k nevedomému osvojovaniu si vybraných javov. Študenti oceňujú jej kompletne spracovanie v tabuľkách na posledných stranách učebníc, ku ktorým je pripojený slovensko-anglický slovník a kľúč k jednotlivým cvičeniam. Pozitívne reagujú aj na obsah dialógov medzi postavami, ktoré sú koncipované s dávkou vtípu a nabádajú ich k rozprávaniu o tom, či sa aj oni dostali do podobných situácií, ako v nich reagovali, prípadne čo by urobili inak.

Séria učebníc *Krížom-krážom* je modernou pomôckou pri procese výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka. Svojím obsahom reflektuje súčasnú dobu a jej podliehajúce trendy, nevynechali sa ani najnovšie technológie a praktická slovná zásoba súvisiaca s nimi, študentov dokáže pripraviť na široké spektrum situácií, v ktorých sa môžu ocitnúť. Učebnice cibriu nielen ich rečový a písomný prejav, ale podnecujú ich k uvažovaniu, prezentovaniu svojho názoru a argumentácii. Veľkou výhodou je aj voľnosť, ktorú svojim obsahom a štruktúrou lektorovi poskytujú. Knihy nie sú stavané zaväzujúco, pri výučbe nie je nutné postupovať systémom „strana za stranou“, dávajú vyučujúcemu nespočetné množstvo možností, ako postaviť hodinu či prispôbiť lekciovú aktuálnej situácii na Slovensku alebo vo svete. Odzrkadľujú sa v nich bohaté lektorské skúsenosti autoriek, ktoré sa do nich snažia implementovať moderné didaktické prístupy, o čom svedčí už spomenutá metodická príručka a aj doplnené a prepracované vydania učebníc A1 a A2, ktoré možno považovať za zosobnenie progresu, o ktorý sa usilujú nielen autorky, ale aj študenti pri osvojení si jazyka.

Laura Klimová

SPYTOVALI STE SA

O slovách sebelepší a sebeviac. – Pisateľ a e-mailu do jazykovej poradne Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV zaujali vety *Ani sebelepší úmysel nemôže ospravedlniť porušenie zákona* a *Mohol sa usilovať sebeviac, nikdy ho nepochválili*. Prídavné meno a príslovku s prvou časťou *sebe-* v týchto vetách považuje pisateľ za bohemizmy, ktoré by podľa neho mali mať v spisovnej slovenčine podobu *sebalepší* a *sebaviac*.

V slovnej zásobe spisovnej slovenčiny máme slová s prvou časťou *seba-* aj *sebe-*, ktoré však významovo súvisia so zvratným zámenom *sa*. Tento typ zložených slov vyjadrujúcich zreteľ, resp. vzťah k vlastnej osobe je zastúpený podstatnými menami, napr. *sebaúcta* (úcta k sebe samému), *sebaobrana* (obrana seba samého), *sebahodnotenie* (hodnotenie samého seba), prídavnými menami ako *sebaistý* (istý sám sebou), *sebavedomý* (vedomý si vlastnej hodnoty), *sebestačný* (vystačí si sám, bez cudzej pomoci) aj príslovkami ako *sebaisto*, *sebavedome*, *sebestačne*.

V češtine sa na rozdiel od slovenčiny tvorí prefixoidom *sebe-* aj superlatív, teda tretí stupeň prídavných mien a prísloviak vyjadrujúci najvyššiu mieru vlastnosti, napr. *dobry – lepší – nejlepší* aj *sebelepší* (*I sebelepší úmysel môže vést ke špatným výsledkům.*) alebo *hodně – víc/více – nejvíc/nejvíce* aj *sebevíc/sebevíce* (*At' se snažil sebevíc, stejně prohrál*).

V porovnaní so superlatívom tvoreným prefixom *nej-* má superlatív s prefixoidom *sebe-* zdôrazňovacia a intenzifikujúca funkciu (vyjadruje najvyššiu intenzitu). V slovenčine sa podobným spôsobom superlatív netvorí a české výrazy ako *sebelepší* či *sebevíce* sa úpravou prefixoidu *sebe-* na *seba-* nezaradia do slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Najvyššiu mieru a intenzitu však môžeme v slovenčine vyjadriť inými jazykovými prostriedkami. V Česko-slovenskom slovníku (Veda 1979) sa pri českom adjektíve *sebelepší* uvádzajú slovenské ekvivalenty *čo ako dobrý, aj ten najlepší: sebelepší úmysl – aj ten najlepší úmysel*. Podobne pri príslovke *sebevíc* nájdeme slovenské ekvivalenty *čo ako veľmi, čo ako: i kdyby utíkal sebevíc, nedoběhne – čo ako by utekal, nedobehne*.

Aj vo vete *Ani sebelepší úmysel nemôže ospravedlniť porušenie zákona* možno výraz *sebelepší* nahradiť spojením ukazovacieho zámena *ten* so superlatívom *najlepší*, t. j. *Ani ten najlepší úmysel nemôže ospravedlniť porušenie zákona*. Vo vete *Mohol sa usilovať sebeviac, nikdy ho nepochválili* odporúčame výraz *sebeviac* nahradiť spojením *koľko chcel* alebo *ako chcel*, t. j. *Mohol sa usilovať, koľko chcel/ako chcel, nikdy ho nepochválili*.

Katarína Kálmánová

Áké je prídavné meno od názvu Európska únia? – V telefonickej poradni sme dostali otázku, akú podobu má prídavné meno od názvu *Európska únia*. Spytujúci dodal: „Myslím, že by to nemalo byť prídavné meno *euroúnijný*, ktoré sa v súvisi s Európskou úniou používa.“

Hneď na začiatku dávame za pravdu nášmu telefonujúcemu, že prídavné meno *euroúnijný* netvoríme od názvu *Európska únia*. V jeho prvej časti je prefixoid *euro-*, kým pri tvorení prídavného mena od názvu integračného zoskupenia európskych krajín treba vychádzať z adjektíva *európska*. Slovtvorný postup je štandardný: po odtrhnutí koncovkej prípony a pridaní spájacej samohlásky *-o-* dostaneme prvú časť zloženého adjektíva *európsko-*, ku ktorej pripojíme adjektívum od slova *únia*. Môže ním byť tvar *úniový* utvorený príponou *-ový*, ale aj tvar *únijný* s príponou *-ný*, ktorý nie je zatiaľ lexikograficky podchytený, no v rečových prejavoch je prítomný (písal o ňom M. Považaj v Kultúre slova, 2009, č. 2, s. 101 – 102, ktorý ho usúvzťažnil s dubletnými prídavnými menami *profesiový*, *profesijný* od podstatného mena *profesia* a *galériový*, *galerijný* od substantíva *galéria*). Svedčia o tom slovné spojenia ako *únijný rozpočet*, *únijný prezident*, *únijný trh*, *únijný diplomat*, *únijné krajiny*, *únijné štáty*, *únijná ekonomika*, *únijná legislatíva*, *únijné inštitúcie*, *únijné zmluvy*, *únijné pravidlá*, *únijní ministri* (všetky súvisia s Európskou úniou). Rovnakú či podobnú spájateľnosť preukazujú spojenia s prídavným menom *úniový*, porov. *úniový rozpočet*, *úniový prezident*, *úniový trh*, *úniová diplomacia*, *úniové krajiny*, *úniové štáty*, *úniová legislatíva*, *úniové právo*, *úniová zmluva*, *úniová politika*, *úniový priemer*, *úniové pravidlá*.

Podľa zásady tvorenia zložených prídavných mien od slovných spojení, ktorých jednotlivé časti sú v podrad'ovacom vz'ahu, utvoríme od názvu *Európska únia* zložené prídavné mená *európskoúniový* a *európskoúnijný* bez spojovníka. Podoby *európsko-úniový* či *európsko-únijný*, ktoré sa ojedinele vyskytujú, nezodpovedajú uvedenej pravopisnej zásade. Treba povedať, že ani prídavné mená *európskoúniový* a *európskoúnijný* nemajú v jazykovej praxi početný výskyt. Našli sme ich napr. v týchto dokladoch: *európskoúniové Španielsko*, *európskoúniové politické problémy*, *európskoúniový Brusel*, *európskoúniová ekonomika*, *európskoúniové trendy*, *európskoúniové hranice*; *európskoúnijné Slovensko*, *európskoúnijné hľadisko*, *európskoúnijné bytie*.

Vráťme sa ešte k prídavnému menu *euroúnijný*, ktorého správnosť si overoval opytujúci v jazykovej poradni. Toto zložené prídavné meno možno zaradiť do početnej skupiny adjektívnych kompozít s prvou časťou *euro-*, ktorá má význam „týkajúci sa Európy“ (napr. *euroregionálny* „súvisiaci s oblasťou viacerých susediacich európskych krajín so širokou medzištátnou spoluprácou“) alebo – ako v tomto prípade – aj význam „týkajúci sa Európskej únie“, napr. *europoslanecký* (od *europoslanec*) „súvisiaci s poslancom Európskeho parlamentu“ (orgánu Európskej únie), *euroskeptický* (od *euroskeptik*) „majúci skeptický postoj k európskej integrácii“, *europolitický* (od *europolitika*, *europolitici*) „súvisiaci s politikou (politikmi) Európskej únie“, *euroúradnícky* „súvisiaci s úradníkmi v administratíve Európskej únie“, *europrávny* „týkajúci sa práva Európskej únie“. Prídavné meno *euroúnijný* vzniklo zo slova *Euroúnia* ako skráteneho názvu Európskej únie. Nachádzame ho v takýchto spojeniach: *euroúnijná ekonomika*, *euroúnijné štáty*, *euroúnijný zdroj*, *euroúnijný výskumný zdroj*, *euroúnijná demokracia*, *euroúnijná smernice*, *euroúnijný nariadenie*, *euroúnijná dvadsaťosmička*, *euroúnijný hviezdíčky*, *euroúnijný tovar*, *spoločné euroúnijný postupy*. Popri podobe *euroúnijný* sa používa aj dubletné adjektívum *euroúniový*, napr. *euroúniové nariadenie*, *euroúniová problematika*, *euroúniové témy*, *euroúniové weby*, *euroúniové elity*, *euroúniová štruktúra*, *euroúniovní komisári*, *euroúniové štáty*, *euroúniovní obchodní partneri*.

Zhrnújúc konštatujeme: Od názvu *Európska únia* je odvodené prídavné meno *európskoúniový* aj *európskoúnijný*. V publicistike a blogovej komunikácii sa používajú aj prídavné mená *euroúniový* a *euroúnijný*, ktoré sú odvo-

dené od skráteneho pomenovania Európskej únie *Euroúnia*. Slovo *Euroúnia* si zachováva charakter vlastného mena, píše sa s veľkým začiatočným písmenom a je v jazykovej praxi zriedkavé.

Silvia Duchková

Synonymá ročník a trieda? – Do jazykovej poradne sme dostali otázku, či sa slová *ročník* a *trieda* používané v školskej praxi dajú považovať za synonymá, teda či majú napr. slovné spojenia *zoznam žiakov prvého ročníka* a *zoznam žiakov prvej triedy* rovnaký význam.

Podľa Krátkeho slovníka slovenského jazyka (2003) je druhý význam slova *ročník* „škol. stupeň, kt. navštevujú počas 1 roka žiaci, študenti rovnakého veku; žiaci, študenti tohto stupňa“ a uvádzajú sa pri ňom spojenia *prvý r. gymnázia, medicíny; siedme r-y majú dnes voľno*. Pri slove *trieda* sa ako tretí význam uvádza „postupný ročník s rovnakým vyučovacím programom; skupina žiakov tohto ročníka“ so spojením *žiak 5. t-y*. Používanie uvedených slov v diferencovanom význame ilustrujú doklady z internetu, v ktorých sa vyskytujú obe slová v jednej vete: *Na prvom stupni máme v prvom až treťom ročníku po dve triedy. – Projekty vytvárajú rámec obsahu vyučovania triedy, ročníka i celej školy. – ... boli na ZŠ triedy v ročníku až po F.*

V legislatívnych textoch, konkrétne v zákone č. 245/2008 Z. z. o výchove a vzdelávaní (tzv. školský zákon), sa explicitné definície slov *ročník* a *trieda* neuvádzajú. Na ilustráciu a zodpovedanie otázky, ktorá je predmetom nášho príspevku, však použijeme z uvedeného zákona niekoľko citátov obsahujúcich slová *ročník* a *trieda*: *Žiakovi ôsmeho ročníka vzdelávacieho programu základnej školy, ktorý dovŕšil 16 rokov veku, riaditeľ školy umožní ukončiť deviaty ročník a získať nižšie stredné vzdelanie... – Vzdelávanie v základnej škole na prvom stupni sa môže organizovať aj v triede, v ktorej sú žiaci viacerých ročníkov. – Riaditeľ špádovej školy je povinný prednostne prijať na plnenie povinnej školskej dochádzky žiakov (...), a to až do výšky maximálneho počtu žiakov v triede príslušného ročníka. – Ustanovenie (...) sa nevzťahuje na triedy základných škôl zriadených len s ročníkmi prvého*

stupňa. – *Orgán miestnej štátnej správy v školstve rozhodne do 30. septembra o počte tried prvého ročníka v stredných školách...*

Uvedené exemplifikácie dokazujú, že slová *ročník* a *trieda* sa aj v odbornej terminológii diferencujú.

Ďalšiu odlišnosť môžeme vidieť aj v použití singulárovej alebo plurálvej podoby slova *ročník*. V slovnom spojení *zoznam žiakov prvých ročníkov* má tvar množného čísla, ak máme na mysli žiakov prvých ročníkov vo viacerých školách, napr. *Žiaci prvých ročníkov v Bratislavskom kraji sa zúčastnili na seminári o bezpečnosti na cestách. – Žiaci piatych ročníkov na Slovensku dosiahli výborné výsledky v testovaní z matematiky*. Ak hovoríme o jednom ročníku v škole, malo by sa používať dané slovo v jednotnom čísle, napr. *zoznam žiakov prvého ročníka v ZŠ Svätý Jur; chlapci ôsmeho ročníka našej školy dosiahli výborné športové výsledky*.

V bežnej školskej praxi sa však slovo *ročník* často používa aj namiesto slova *trieda*, napr. *na exkurzii sa zúčastnia žiaci piatych ročníkov* (myslí sa tým „žiaci piatych tried, napr. 5. A, 5. B a 5. C“), *ôsme a deviate ročníky majú riaditeľské voľno* (t. j. „žiaci ôsmych a deviatich tried“).

Na záver treba doplniť, že v niektorých kontextoch môžeme slová *trieda* a *ročník* použiť aj ako synonymá, napr. *Moja malá sestra nastupuje v septembri do prvého ročníka/do prvej triedy. V treťom ročníku/v tretej triede idú žiaci prvýkrát do školy v prírode. V piatom ročníku/piatej triede vyhral celoslovenské kolo matematickej olympiády*.

Denisa Dovičovičová

Z NOVÝCH VÝRAZOV

Z rukopisu pripravovaného Slovníka súčasného slovenského jazyka (59)

otáčací -cia -cie príd. ► súvisiaci s otáčaním, uvádzaním niečoho do kruhového pohybu; určený na otáčanie; zariadený na otáčanie; syn. otáčavý, točivý, otočný: *otáčacie kreslo; otáčacia stolička; o. žrebovací bubon; o. glóbus; variabilná otáčacia divadelná scéna; vojsť do budovy otáčacími dverami* ktorých dverná konštrukcia s niekoľkými vejárovite postavenými krídlami je otočná okolo zvislej osi a umožňuje vstup jednej osobe al. menšej skupine ľudí; *obzeral si slnečné okuliare na otáčacom stojane; Špeciálna otáčacia turbína zavlážovača zabezpečí rovnomerný rozptyl vody.*

[Záhr 2008]

otáčať -ča -čajú -čaj! -čal -čajúc -čajúci -čany -čanie nedok. 1. (čo; čím) ► robiť niečím kruhový pohyb, krútiť niečím okolo osi; syn. točiť: *o. živánsku, ražeň nad pahrebou; o. klúkou verklíka; o. gombíkom rádioprijímača; voda otáča lopatky turbín; hriadel' otáčajte ručne v smere pohybu hodinových ručičiek; otáčal kormidlom o 380°; otáčal volant dol'ava; sledoval rýchlosť otáčania kolesa; Siahla po kľúči, otáča ním dol'ava, odomyká.* [P. Jaroš]; *Podržal pohár v prstoch, pomaly ho otáčal.* [L. Jurík] □ mat., fyz. *os otáčania* pevná priamka, okolo ktorej teleso vykonáva rotačný pohyb

2. (čo/čím (kam)) ► dávať niečomu iný, nový smer pohybu, dávať niečo do inej polohy, skrúcať nabok; syn. obracať: *o. zápästie, zápästím; o. trup, trupom dol'ava, doprava; otáča hlavu dozadu, nabok, aby zistil, čo sa deje; pri kreslení otáčal papier; Jej červená tvár sa prudko otáčala k nemu a Anna si uvedomila, že mu v jednom kuse hrubo nadáva.* [M. Zelinka]

3. (čo) ► dávať, klásť na inú, opačnú, protihľú stranu; syn. obracať, pre-

Príspevok vznikol v rámci grantovej úlohy VEGA č. 2/0017/17 Slovník súčasného slovenského jazyka – 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum).

vracat': v knihe bezmyšlienkovite otáča stranu za stranou; sadni si vedľa mňa a otáčaj mi noty; matrace otáčajte každé tri mesiace; zaváraninové poháre neotáčala hore dnom; mesiace utekajú tak rýchlo, že nestíham o. kalendár

4. (čo (kam)) ▶ meniť na mieste al. v malom oblúku smer pohybu obyč. dopravného prostriedku na opačný; syn. obracať: o. auto do protismeru; otáčame bicykle a vraciame sa späť; šofér zapína sirénu a otáča sanitku na druhý koniec mesta; dopravná značka zakazuje otáčanie vozidiel v križovatke; Aj ja som minule zákaz vjazdu zbadal, až keď som už otáčal auto tým smerom. [Sme 2010]

5. (čo okolo čoho) ▶ vinutím dookola omotávať, krúživým pohybom dávať, umiestňovať na niečo, okrúcať, obkrúcať, ovíjať: o. pásku okolo drôtovej konštrukcie; steblá trávy si otáčal okolo prsta

6. (čo proti komu, proti čomu) ▶ dávať niečomu (zmýšľaniu, konaniu a pod.) istý, obyč. nový, zmenený smer, význam v neprospech niekoho, niečoho, smerovať, obracať: my za nič nemôžeme, neotáčaj to proti nám; Chcela som ťa len potešiť dobrými správami z domova, a ty to hneď otáčaš proti mne. [Z. Šulajová]

▣ fraz. publ. *otáčať peniaze* podnikat', pracovať s veľkým množstvom peňazí, dávať peniaze do obehu obyč. na dosiahnutie zisku; šport. publ. *otáčať skóre/výsledok/vývoj zápasu* meniť nepriaznivý priebeh zápasu vo svoj prospech

▣ dok. ↗ **otočiť**

otáčať sa -ča sa -čajú sa -čaj sa! -čal sa -čajúc sa -čajúci sa -čanie sa nedok.

1. (okolo čoho) ▶ vykonávať kruhový pohyb okolo svojej osi, pohybovať sa dookola na jednom mieste; syn. točiť sa, krútiť sa: *hriadel' sa otáča pomocou kľuky; gramofónová platňa sa otáča konštantnou rýchlosťou; kolesá vlaku sa rýchlo otáčali; dívali sa na otáčajúce sa svetlo majáka; Ruské koleso sa pomaly, vznešene otáča.* [J. Lenčo]; *Rozpažíte ruky a pokúšate sa pomaly otáčať.* [InZ 2000]

2. (ako; kam) ▶ dávať sa do inej al. opačnej polohy, meniť polohu tela, prevracat' sa; syn. obracať sa: o. sa z boka na bok; o. sa na chrbát; už ani neviem, koľkýkrát sa otáčam na druhý bok

3. (kam; o) ▶ hlavou, trupom al. celým telom robiť istý (čiastočne kruhovitý) pohyb, obyč. na nejaký popud al. s nejakým cieľom; syn. obracať sa: o. sa za neznámym hlasom, zvukom; o. sa za odchádzajúcou skupinkou; posledný raz sa otáčam a deťom zamávam; neotáčaj sa tak nápadne!; zákazníčky sa zvedavo otáčajú k pultu; ľudia sa za nami pohoršene otáčali; To je brucho, pozrite! – Šebo

sa otáčal raz na jednu, hneď zas na druhú stranu, aby jeho brucho všetci dobre videli. [V. Šikula]; Po každých päťdesiatich metroch sa otáčame dozadu a chvíľu rozhodujeme, čo nové vidieť [...]. [R. Sloboda]

4. (kam; kde) ▶ meniť svoj doterajší smer a dávať sa opačným al. iným smerom; (oblúkom) mieriť naspäť, vracat' sa; syn. obracať sa: je zakázané o. sa autom do protismeru cez plnú čiaru; stíhačky sa pri cvičení otáčajú priamo nad dedinou; pred vybudovaním dnešného obratiska sa autobusy otáčali pred obcou; auto otáčajúce sa na priechode ohrozuje chodcov; Taška v ľavej ruke mu prevažovala plecيا, takže keď sa otáčal, skoro sa mu suchla o zem. [D. Dušek]

5. ▶ meniť svoj tvar, podobu, smer a pod. do oblúka, ohýnať sa, skrúcať sa: kvety slnečnice sa otáčajú za slnkom; rieka sa otáča okolo vysokého brala; Široké schody do dómu sa začínali hneď na okraji ulice, veľkým oblúkom sa otáčali a ich prvá polovica sa končila na námestí. [P. Jaroš]

6. (proti komu, proti čomu) ▶ (o zmýšľaní, konaní a pod.) dostávať iný, zmenený smer, význam v neprospech niekoho, kto na to dopláca, obracať sa: verejná mienka sa začala o. proti oligarchom; jeho agresívne správanie sa teraz otáča proti nemu; médiá, ktoré politikov doteraz obhajovali, sa otáčajú proti nim; Nech robíme čokoľvek, všetko sa otáča proti nám. [VNK 2002]; Športový šoubiznis sa zvykne otáčať proti podstate športu: snažiť sa byť najlepší. [Sme 2009]

▣ fraz. otáčať sa chrbtom [k] niekomu, [k] niečomu prestávať dbať na niekoho, na niečo, odvracať sa od niekoho, od niečoho; situácia sa pomaly otáča súhrn okolností sa mení, obyč. k lepšiemu

▣ dok. ↗ otočiť sa

otáčateľný -ná -né príd. 1. ▶ ktorým sa dá otáčať, vykonávať kruhový pohyb: o. závesný háčik; otáčateľná rukoväť brúsky; ľahko otáčateľné predné koliesko kočíka; zámok s otáčateľným uzáverom

2. ▶ ktorý možno otáčať, dávať, nastavovať do inej polohy: otáčateľná tabuľa, kamera, obrazovka

otáčavo prísl. ▶ so schopnosťou otáčať sa, vykonávať kruhový pohyb; umožňujúc otáčavý pohyb, otočne: o. uchytený kábel; rotor je o. uložený elektromagnet; pripevniť zverák na stôl pevne alebo o.

otáčavosť -ti ž. 1. ▶ schopnosť otáčať sa, vykonávať kruhový pohyb: o. dverí; o. sedadla; ľahká o. otočného stojana; zabezpečiť o. kolies; o. volantu je 270° do oboch strán

2. odb. *špecifická (optická) otáčavosť roztoku* ► uhol otočenia roviny svetla po prechode 10 cm hrubou vrstvou roztoku, obsahujúceho opticky aktívnu látku s koncentráciou 1 g/ml

otáčavý -vá -vé príd. 1. ► majúci schopnosť otáčať sa, vykonávať kruhový pohyb; zariadený na otáčanie, otáčajúci sa; syn. otáčací, otočný: *o. stojan na noviny; otáčavá stolička; otáčavé kreslo; otáčavé javisko; otáčavé časti stroja; stôl s otáčavou vrchnou doskou; Zmizol von cez otáčavé dvere s veľkými zelenkastými sklami a bielym chrómovaním.* [L. Ballek]; *Otáčavá guľa hádže farebné svetlá na parket, na bar, na zamatové závesy.* [A. Baláž]

2. odb. ► súvisiaci s otáčaním sa predmetu (telesa) okolo osi, točivý: *o. moment; rovnomerný o. pohyb okolo nehybnej osi; o. účinok sily na teleso vyjadruje fyzikálna veličina moment sily*

otáčka -ky -čok ž. 1. tech. ► otočenie sa predmetu (telesa) okolo osi o 360° v určitom časovom intervale; syn. obrátka: *nízke, vysoké otáčky brúsky; maximálne povolené otáčky motora; rýchlosť otáčok; staré platne so 78 otáčkami za minútu; počet otáčok pri žmýkaní, odstredovaní; znížiť, zvýšiť, nastaviť otáčky ventilátora; hriadel sa otáča rýchlosťou 150 otáčok za minútu*

2. ► čiastočné al. úplné otočenie tela okolo svojej osi, otočenie sa, obrátenie sa iným smerom (pri tanci, športe a pod.); syn. obrátka, otočka: *troj kroková o. pri klasickej tanci; špirálová o. v rumbe; otáčky na mieste vpravo, vľavo; otáčky a saltá parašutistu počas voľného pádu; nácvik otáčok pri skoku do vody*

3. šport. ► miesto, kde sa na pretekoch pretekár, obyč. bežec, plavec, otáča do opačného smeru a vracia sa späť; syn. obrátka, otočka: *na otáčke čakalo pretekárov občerstvenie; súpera predbehol pred otáčkou; na otáčke to na víťazstvo veľmi nevyzeralo*

4. hovor. ► miesto, upravená časť cestnej komunikácie al. koľajovej trate na otáčanie sa dopravných prostriedkov, obratisko; syn. obrátka, otočka: *o. autobusov, električiek; Predĺženie autobusovej trasy si vyžiadalo úpravu niektorých miestnych ciest na jednosmerné a otáčku pri cintoríne.* [Žvč 2008]

otáčkový -vá -vé príd. tech., motor. ► súvisiaci s otáčkami, otáčaním sa predmetu (telesa) okolo osi o 360° v určitom časovom intervale; vykonávajúci istý počet otáčok; syn. obrátkový: *maximálna otáčková rýchlosť; otáčková pružnosť* daná pomerom otáčok maximálneho výkonu a maximálneho krútiaceho momentu; *otáčková charakteristika motora* vyjadrujúca závislosť výkonu a krútiaceho momentu od meniacich sa otáčok motora; *ponorný motor*

s otáčkovou reguláciou; motor pracuje ideálne v otáčkovom pásme od 1 500 do 2 000 otáčok za minútu; (v spojení s číslicami variant zloženého slova) 700-otáčkový ventilátor; stará 78-otáčková gramoplatňa

otočiť -čí -čia otočil -čil -čiac -čený -čenie dok. **1.** (čo/čím) ▶ urobiť niečím kruhový pohyb, zvrtnúť, skrútiť, skrútnuť: o. kohútik, kohútkom; o. kľúčom v štartéri; zatvoril dvere a kľúč otočil dva razy v zámke; Muž, ktorý otočil vypínačom, stojí chrptom do izby. [P. Jaroš]

2. (čo/čím (kam)) ▶ dať niečomu iný, nový smer pohybu, dať niečo do inej polohy, nasmerovať; syn. obrátiť: o. hlavu, hlavou nabok, dozadu; pri cvičení otočte trup doprava; otočila k nemu tvár; otočil jedálny lístok smerom k žene; otočil ruku dlaňou nahor

3. (čo) ▶ dať, položiť na inú, opačnú, protihľú stranu; syn. obrátiť, prevrátiť: o. stranu v knihe; poháre so zaváraným ovocím otočíme dolu viečkom; mincu otočil na rub; Martin vzal fotografiu a otočil ju hore hlavou. [P. Vilikovský]

4. (čo) ▶ zmeniť na mieste al. v malom oblúku smer pohybu niečoho na opačný smer; syn. obrátiť: otočil auto a ide späť; Skrútil volant a otočil čln po prúde. [E. B. Štefan]; Otočili bicykle a uháňali do sídliska. [D. Dán]; Znenazdajky otočila vozík a príkro riekla: – Nechaj ma samu s Martou. [P. Kováčová]

5. (čo okolo čoho) ▶ vinutím dookola omotať, krúživým pohybom dať, umiestniť na niečo; syn. okrútiť, obrútiť, obtočiť, ovinúť: o. si šatku okolo pliec; o. vrkoče okolo hlavy; ovinadlo sa ešte raz otočí okolo priehlavku

6. (čo proti komu, proti čomu) ▶ dať niečomu (zmýšľaniu, konaniu a pod.) istý, obyč. nový, zmenený smer, význam obyč. v neprospech niekoho, niečoho, nasmerovať, obrátiť: úmysel o. verejnú mienku proti odborom; všetko, s čím som sa mu zdôverila, nakoniec otočil proti mne; Myslel som si, že rozhodca zapíska faul na mňa. On to však otočil proti nám. [Šp 2009]; Opozícia rada využila túto chybu, aby to otočila proti nám. [HN 2010]

7. hovor. expr. (čo) ▶ vypiť na dúšok alkoholický nápoj: otočí do seba poldecák; otočíme do seba poháriky na ex; Tak poďme, otočíme tri v rýchlom slede za sebou, ako sme to vždy robievali. A bez zapíjania, aby sa efekt dostavil čo najrýchlejšie a... [D. Dán]

■ fraz. *otočiť si niekoho okolo prsta* podriadiť niekoho svojmu vplyvu, ovládnuť niekoho; publ. *otočiť skóre/výsledok/vývoj zápasu* zmeniť nepriaznivý priebeh zápasu vo svoj prospech; *otočiť späť koleso dejín* ovplyvniť

priebeh udalostí tak, že vývoj akoby sa vracal k predchádzajúcej etape; *otočme list* a) uzavrieme tú záležitosť, začnime odznova b) zmeňme tému rozhovoru, hovorme o niečom inom

▣ nedok. ↗ **otáčať sa**

otočiť sa -čí sa -čia sa *otoč sa!* -čil sa -čiac sa -čený -čenie sa dok. **1.** (okolo čoho) ▶ vykonať kruhový pohyb okolo svojej osi: *o. sa o 90 stupňov; planéta Urán sa otočí okolo svojej osi raz za 23 hodín*

2. ▶ dať sa do opačnej al. inej polohy, zmeniť polohu tela, prevrátiť sa; syn. obrátiť sa: *o. sa na chrbát, na brucho; v spánku sa otočil na druhý bok; zastonala a otočila sa na posteli*

3. (kam; o) ▶ hlavou, trupom al. celým telom urobiť istý (čiastočne kruhovitý) pohyb, obyč. na nejaký popud al. s nejakým cieľom; syn. obrátiť sa: *o. sa tvárou k publiku; ako na povel sa všetci naraz otočia; otočil sa chrbtom k spoluhráčovi* ↗ i fraz.; *obaja sa prudko otočili za neznámym hlasom, zvukom; Opäť sa otočila k sporáku, otvorila rúru a vložila do nej hrniec.* [D. Dušek]; *Ked' skončil, zacítil na temene ženin pohľad. Otočil sa.* [J. Tužinský]; *Idem domov, – rázne som zastala a otočila sa čelom vzad.* [Z. Šulajová]

4. (o; kam) ▶ zmeniť svoj doterajší smer a dať sa opačným al. iným smerom; (oblúkom) zamieriť naspäť, vrátiť sa; syn. obrátiť sa, zvrtnúť sa: *o. sa do protismeru; musíme sa o. a ísť späť; naštartuje a otočí sa na ceste; otočila sa na opätku a odišla* ↗ i fraz.; *lietadlo sa otočilo a nabralo západný kurz; Nezabudnite, na čom sme sa dohodli, – povedala ešte a otočila sa na odchod.* [M. Matkin]

5. (proti komu, proti čomu) ▶ (o zmýšľaní, konaní a pod.) nadobudnúť iný, zmenený smer, význam v neprospech niekoho, kto na to doplatí, obrátiť sa: *raz sa vám to vypomstí a otočí proti vám!; ich hnev sa otočil proti trénerovi; verejná mienka sa otočila proti jadrovej energetike; všetko sa otočilo proti nám*

▣ fraz. *otočiť sa chrbtom [k] niekomu, [k] niečomu prestať dbať na niekoho, na niečo, odvrátiť sa od niekoho; otočiť sa na opätku/na päte* a) rýchlo sa vrátiť b) odísť, definitívne s niečím, s niekým skoncovať (obyč. pod vplyvom veľkého citového napätia); *situácia sa otočila [o stoosemdesiat stupňov]* situácia sa úplne zmenila (obyč. v prospech al. v neprospech niekoho)

▣ nedok. ↗ **otáčať sa**

otočka -ky -čiek ž. **1.** i šport. ▶ čiastočné al. úplné otočenie sa okolo svojej osi, otočenie sa, obrátenie sa iným (bočným, spätným) smerom (pri

športe, tanci a pod.); syn. otáčka, obrátka: *klasický vrhačský štýl bez otočky, s otočkou; strela na bránu s otočkou o 180 stupňov; auto spravilo na šmyklavej ceste prudkú 360-stupňovú otočku; plavci trénujú techniku otočky v bazéne; hráč spracoval loptu a z otočky vystrelil na bránu; Chytila do ruky disk, potažkala a skúsila otočku i švih pažou.* [R. Moric]; *Keď sa [čaišník] priblížil k stolu našich hrdinov, urobil gracióznú otočku a zniesol táčňu na roh stola.* [R. Sloboda]; *Do pokusu o najviac otočiek tela na hlave bez použitia rúk sa pustili dvaja tanečníci.* [Sme 2009]

2. ► uskutočnenie pohybu v kruhu, po kruhovitej dráhe: *pilot sa rozhodol urobiť ešte jednu otočku nad letiskom; Pred národným výborom urobil [s traktorom] tri otočky, akoby ho chcel tajomníkovi osobitne ukázať.* [M. Zelinka]

3. šport. ► miesto, kde sa na pretekoch pretekár, obyč. bežec, plavec, otáča do opačného smeru a vracia sa späť; syn. obrátka, otáčka: *po otočke začal zrýchľovať; už pred otočkou ho začala bolieť noha; čas na otočke mal veľmi dobrý; dlho bol na čele, ale v otočke pred cieľom vyšiel z rytmu*

4. hovor. ► miesto, upravená časť cestnej komunikácie al. koľajovej trate na otočenie, otáčanie sa dopravných prostriedkov, obrátisko; syn. otáčka, obrátka: *o. električiek; konečná autobusová zastávka s otočkou; vybudovať provizórnú otočku trolejbusov*

■ fraz. *ísť niekam na otočku ísť, cestovať niekam so zámerom vykonať, vybaviť, čo je potrebné, a hneď sa vrátiť*

otočne prísl. i tech. ► umožňujúc otáčavý, kruhový pohyb: *reťaz o. upevnená na ocelovom kolíku; o. uložený piest, bubon; rotor s kladivami uloženými o. na čapoch*

otočný -ná -né príd. i tech. ► ktorý sa môže otáčať, vykonávať kruhový pohyb okolo svojej osi; uspôsobený na otočenie, na otáčanie: *o. ovládač klimatizácie, autorádia; o. spínač; o. žeriav pri ktorom prekladanie bremien je umožnené otáčaním zariadenia okolo vertikálnej osi; o. gombík na nastavenie hlasitosti; kancelárska otočná stolička; stojan s otočnými ramenami; sústava otočných políc v kuchynskej linke; predné otočné kolieska uľahčia manipuláciu s kočíkom; monitorovací systém tvoria štyri otočné a štyri statické kamery*

Alexandra Šufliarska

Typografické značky

- ▶ uvádza výklad
- lexikalizované spojenie alebo terminologické spojenie
- ↗ odkaz
- ▣ frazeológia, parémie
- ▣ prihniezdovanie

Zoznam použitých skratiek zdrojov

InZ – Inzine, internetový časopis, HN – Hospodárske noviny, PCR – PC Revue, Sme – Sme, Šp – Šport, VNK – Východoslovenské noviny – Korzár, Záhr – Záhradkár, ŽVč – Žilinský večerník

Z WEBOVEJ PORADNE

Firmova alebo Firmusova ulica? – Pri skloňovaní mužských mien latinského pôvodu zakončených na *-us*, ako aj gréckych mien zakončených na *-es*, *-as*, *-os* z antického obdobia tieto zakončenia pri skloňovaní odpadávajú, napr. *Marcus Aurelius* – *Marca Aurelia*, *Marcus Antonius* – *Marca Antonia*, *Gaius Iulius Caesar* – *Gaia Iulia Caesara*, *Ovidius* – *Ovidia*, *Prometeus* – *Prometea*, *Sofokles* – *Sofokla*, *Pythagoras* – *Pytagora*, *Sizyfos* – *Sizyfa*. Zachovávajú sa len v zdomácnených menách a v novogréckych osobných menách, napr. *Július* – *Júliusa*, *Lichardus* – *Lichardusa*, *Zacharides* – *Zacharidesa*, *Manolis Glezos* – *Manolisa Glezosa*. Pri niektorých menách z antického obdobia sa uplatňuje väčšia miera zdomácnenia, ktorá sa prejavuje v tom, že ich zakončenie sa pri skloňovaní buď vynecháva, alebo zachováva, napr. *Hádes* – *Háda* i *Hádesa*, *Bakchus* – *Bakcha* i *Bakchusa*, *Herakles* – *Heraklesa* i *Herakla*, *Zeus* – *Dia* i *Zeusa* (pri tomto mene je zdomácnenie ešte zosilnené zachovávaním jeho slovéneho základu).

Keďže na území Rusoviec bol v čase rímskeho impéria vybudovaný menší vojenský tábor a civilná osada, je prirodzené, že niektoré ulice tejto bratislavskej mestskej časti sú pomenované po osobách spojených s touto časťou jej histórie. Podľa zásady formulovanej na začiatku sa mená týchto osôb skloňujú s vynechávaním koncového *-us*, čiže *Marius Firmus* – *Maria Firma*, *Titus Flavius Domicianus* – *Tita Flavia Domiciana*. Mená niektorých rímskych panovníkov majú zdomácnenú podobu, napr. *Publius Aelius Hadrianus* – *Hadrián*, *Caesar* – *Cézar*.

Privlastňovacie prídavné mená sa od antických mien tvoria tak, že prípony *-ov*, *-ova*, *-ovo*, *-ovi*, *-ove* sa pridávajú k tej časti mena, ktorá ostáva ako slovotvorný základ pri skloňovaní. To znamená, že ak koncové *-us* vypadáva pri skloňovaní, vypadáva aj pri odvodzovaní: *Marcus Aurelius* – *Marcov Aureliov predchodca*, *Marcus Antonius* – *Marcova Antoniova matka*, *Caesar* – *Caesarovo víťazstvo*, *Ovidius* – *Ovidiove básne*, *Prometeus* – *Prometeov*

oheň, Sofokles – Sofoklova dráma, Pytagoras – Pytagorova veta, Sizyfos – Sizyfova práca, tak aj Marius Firmus – Firmova ulica.

Ako sa skloňuje priezvisko *Peirce*? – Vo francúzskych a v anglických krstných menách a priezviskách zakončených na tzv. nemé *e*, ktoré sa nevysslovuje, toto *e* pri skloňovaní vypadáva a dané mená sa skloňujú podľa vzoru *chlap*, napr. *Villaume – Villauma, Cruise – Cruisa*. V menách a priezviskách zakončených na *-ce* sa samohláska *e* zachováva, keďže naznačuje výslovnosť predchádzajúceho písmena *c* ako *s*, napr. *Bruce* [brus] – *Brucea* [brusa], *Laplace* [laplas] – *Laplacea* [laplása]. Takto skloňujeme aj anglické priezvisko *Peirce* [pírs]: *Piercea* [pírása] – *Pierceovi* [pírsovi] – *Pierceom* [pírsoim]. Koncové *e* sa zachováva i v anglických a francúzskych vlastných menách zakončených na *-ge*, v ktorých *e* naznačuje výslovnosť predchádzajúceho písmena *g* (v angličtine hlásky *dž*, vo francúzštine hlásky *ž*), napr. *Cage* [kejdz] – *Cagea* [kejdzá], *Liège* [lijěž] – v *Liègei* [lijěži].

Aký slovosled zvolit'? – Je správny slovosled ... *povahu opatrenia, o ktoré vydanie je súd požiadany* alebo ... *povahu opatrenia, o vydanie ktorého je súd požiadany*?

Hoci slovosled nie je v slovenčine striktno určený ako v niektorých iných jazykoch, napr. v angličtine či nemčine, ani v našom jazyku nie je poradie slov celkom ľubovoľné. Ako príklad možno uviesť vzťahné zámeno *ktorý* (*ktorá, ktoré*). Nie každý používateľ nášho jazyka vie, že má vo vete záväzné postavenie. Svedčia o tom napr. tieto vety: *Došli sme na námestie, v strede ktorého stál obelisk. – Nasadili mu liečbu, úspech ktorej závisí od viacerých faktorov. – Bola to matka, s dcérou ktorej sa poznal od štúdia. – Sformulovali definície, správne pochopenie ktorých je kľúčové.* Vzťahné zámena sa v týchto vetách ocitli na nevhodnom mieste, lebo z hľadiska gramatickej správnosti by mali stať na začiatku vedľajšej vety: *Došli sme na námestie, v ktorého strede stál obelisk. – Nasadili mu liečbu, ktorej úspech závisí od viacerých faktorov. – Bola to matka, s ktorej dcérou sa poznal od štúdia. – Sformulovali definície, ktorých správne pochopenie je kľúčové.*

Sú však aj prípady, keď vzt'ažné zámená nestoja na začiatku vedľajšej vety. Je to vtedy, keď sa spájajú s niektorými ustálenými predložkovými výrazmi zloženými z predložky a podstatného mena v určitom páde, napr. *v rámci, v dôsledku, z hľadiska, na základe* a pod. Napr. *Rozprúdila sa diskusia, v rámci ktorej zazneli konkrétne pripomienky. – Zásah môže vyvolať poruchy, v dôsledku ktorých sa konštrukcia môže zrútiť. – Určili podmienky, na základe ktorých neskôr vypísali konkurz.* Dodávame, že uvedené predložkové výrazy sa nepíšu spolu, ako to niekedy pozorujeme, ale oddelene, čiže ako spojenie predložky s príslušným slovom.

Starostka obce Uhrovec alebo starostka obce Uhrovca? – Obe uvedené slovné spojenia zodpovedajú spisovnej slovenčine, ale z hľadiska jazykovej kultúry odporúčame vo všeobecnosti uprednostňovať používanie slovenských vlastných mien (miestnych názvov) vo funkcii zhodných prívlastkov, napríklad *Galéria mesta Bratislavy, Dopravný podnik mesta Žiliny, dni mesta Brezna* aj *obyvatelia obce Uhrovca* či *starostka obce Uhrovca*. Spojenia s nezhodným prívlastkom (takzvané pomenovacie nominatívy) sa používajú najmä vo vojenskom vyjadrovaní (*v meste Žilina, za riekou Nitra*) a pri málo známych názvoch z cudzích krajín, predovšetkým pri takých, ktoré by sa svojim zakončením ťažko začleňovali do našej skloňovacej sústavy, napr. *v okolí mesta Pisticci, pri rieke Loho*.

Starostku, ktorá stojí na čele obce *Uhrovec*, možno nazvať *starostka Uhrovca, starostka obce Uhrovca*, resp. aj *starostka obce Uhrovec*, ako aj *uhrovecká* či *uhrovská starostka*.

Byť v trapiech? – Možno túto frazému považovať za spisovnú?

Aj frazémy obsahujúce spojenia alebo tvary slov, ktoré samy osebe nezodpovedajú súčasnej kodifikácii, možno považovať za súčasť spisovnej slovenčiny. Archaická lokálová väzba *v trapiech* sa uvádza pri hesle *trapy* (pomnožné podstatné meno mužského rodu) v slovenských lexikografických príručkách na stránke slovník.juls.savba.sk. Podľa databázy Slovenského národného korpusu sa v súvislosti so slovom *trapy* používa iba tento archaický štylisticky príznakový tvar lokálu, iné pádové podoby,

či už zodpovedajúce starej gramatike alebo súčasnému skloňovaniu podľa vzoru *dub*, sa v súčasnej slovenčine nepoužívajú.

Predložka *na* alebo *v*? – Akú predložku treba použiť v spojeniach *štúdium na/v strednej škole, špeciálne triedy na/v základnej škole*?

V niektorých spojeniach, v ktorých sa nevyjadruje čisto miestny význam (v budove), ale pristupuje k nemu aj účelový odtienok, resp. inštitucionálny význam, sa ustáleno používa predložka *na*, napr. *pracovať na ministerstve, na súde, na prokuratúre, na úrade, na policajnom riaditeľstve, študovať/vyučovať na gymnáziu, na základnej škole, na strednej škole, na univerzite, na vysokej škole, na lýceu*. Počet názvov orgánov a inštitúcií, pri ktorých sa ustálilo používanie predložky *na*, je však obmedzený. S ostatnými názvami sa používa predložka *v* bez ohľadu na inštitucionálny význam.

Ako sme uviedli, v súvislosti s vyučovaním, štúdiom a pedagogickou činnosťou v inštitúciách, ako je základná škola, stredná škola, odborná škola, gymnázium, lýceum, vysoká škola a univerzita, sa ustáleno používa predložka *na*, napríklad *štúdium na strednej škole, podmienky a postup prijímania žiakov do špeciálnej triedy na základnej škole a do špeciálnej triedy na strednej škole* atď.

Valašský a valaský. – Treba rozlišovať medzi prídavnými menami *valašský* a *valaský*?

V súvislosti s *valachom* ako pastierom oviec sa prídavné mená *valašský* a *valaský* používajú ako synonymá, napr. *valaský/valašský pes*.

Ak hovoríme o *Valašsku* (kraji na Morave alebo v Rumunsku), používa sa tvar *valašský*, napr. *valašské tance, Valašské kniežatstvo, valašská kolonizácia*.

V súvislosti s obcou *Valaská* sa používa výhradne tvar *valaský*, napr. *valaský chotár*.

PRIPOMÍNAME SI

12. október 2019

100. výročie narodenia jazykovedca **PhDr. Konštantína Palkoviča, CSc.** V rokoch 1961 – 1985 pôsobil ako pedagóg na Katedre slovenského jazyka Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, je autorom viacerých vysokoškolských učebníc z morfológie, lexikológie a syntaxe. Záujem o jazykovú kultúru prezentoval v desiatkach príspevkov (často aj v časopise Kultúra slova) hlavne s problematikou pravopisu a morfológie. Venoval sa výskumu slovenských nárečí, najmä z oblasti rodného Záhoria, ktorého výsledkom bol Záhoračky slovník (1997). Zomrel 1. októbra 2008 v Brodskom. (Viac na http://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/ a v príspevku *Za Konštantínom Palkovičom* na <http://www.juls.savba.sk/ediela/ks/2008/5/ks2008-5.pdf>).

ISSN 0023-5202

MIČ 49 300